

יז ושם ירושלים

גיליון 5, אביב תשנ"ז, 1997

והנה מרחוק אור לפתע רעד.
הנה שער. השנים דופקים על השער.
לשפור עוד אין סוף ומלאך לא ירד,
יש רק עם אחד! ריך אחד! פירר אחד!
למול ילד אחד
בוכה ביער.

נתן אלתרמן

(מתוך "אגדה על ילדים שנדדו ביערות")

ילדים בשואה - גיליון יום הזיכרון לשואה ולגבורה

ב.א.ק.

"אמא, פותר לבנות?"

כמיליון וחצי ילדים נספו בשואה. השנה, ביום הזיכרון לשואה ולגבורה, בטקס "לכל איש יש שם", אנחנו קוראים רשימה ארוכה של שמות ילדים שנספו בשואה. רק כמה צילומים חיוורים של ילדים יחידים נותרו בידינו, ומעיניהם השאלות והמאשימות בוקעת זעקתם של מאות האלפים שלא זכו להגיע לבגרות ולהגשים את זכותם לחיות, לחלום חלומות, לאהוב, לשחק ולצחק. וכך כותב ילד אלמוני בגטו טרזיינשטאט:

"בפז השמש מרוקם האופק
וכל גופי נמשך לזיו שחקים,
דומי כי על פני נח שחוק התכלת,
אך בקרבי שמיים זועקים".

שתי שמלות של גבי קליפר בת ה-7 מווינה.
ב-1 באפריל 1943 היא נכלאה בטרזיינשטאט.
ב-6 בספטמבר 1943 גורשה בטרנספורט 385 לאושוויץ,
שם נספתה (אוסף יד ושם)

כל לידה של ילד היא גם לידתו של עולם חדש ומיוחד. השואה הביאה למותם האכזרי, שלא בעתו, של מיליון וחצי עולמות כאלה: מיליון וחצי ילדים יהודים שהנאצים ועוזריהם גזלו מהם את זכותם לגדול, לבנות זהות ולהבין את משמעות חייהם. הגיליון שלפניכם, המוקדש ליום הזיכרון לשואה ולגבורה, מנסה להתחקות אחר היבטים שונים של הילדות האבודה הזאת, לתאר את המציאות הנוראה שחוו הילדים ולשרטט כמה מרגעי האור המועטים בחיי הילדים היהודים בתקופת השואה. כפי שתוכלו לראות מהמעט שנציג כאן, אין שני סיפורים הדומים זה לזה; וכאשר מדובר במיליון וחצי, אין זו סטטיסטיקה יבשה אלא טרגדיה של מיליון וחצי עולמות שהושמדו.

במדור "תגלית" נביא את סיפורו של בית יתומים מיוחד במינו ואת קורותיהם של כמה מיושבי, כולם ילדים ששרדו בעור שיניהם. כתבה אחרת, העוסקת ביומני ילדים מן השואה, מדגישה בפנינו את חשיבותן של עדויות אותנטיות וקשות אלה כאמצעי להבנה טובה יותר של הפרספקטיבה של ילד בשואה. המדור "בימה" מביא פרטים על מחקר חדש, הבדק את התופעה של ילדים שעברו את השואה תוך שימוש בזוהות שאולה והסתרת זהותם, על כל הבעיות שהיו כרוכות בכך. הגיליון מביא את סיפוריהם של ששת מדליקי המשואות ביום הזיכרון לשואה ולגבורה תשנ"ז; כולם עברו את השואה כילדים. לקראת תערוכה חדשה העתידה להיפתח במוזיאון יד ושם, "אין משחקים ילדותיים", נביא כמה ממשחקי הילדים והצעצועים מתקופת השואה שיוצגו בה. ניצול שואה, שהגיע לאושוויץ בגיל עשר, מספר בגיליון על זיכרונותיו. ולסיום, נביא דיווח מיוחד משווייץ על הפליטים היהודים, רבים מהם ילדים, שלא הורשו להיכנס לשווייץ בתקופת מלחמת העולם השנייה ונשלחו בחזרה אל מותם.

יד ושם תוכן עניינים

- 2-3: הקדמה • 4-5: תגלית • 6-7: יומני ילדים
- 8: מדליקי משואות • 9: לכל איש יש שם
- 10-11: משחקים • 12-13: זהות • 14: שברי זיכרון • 15: חינוך • 16-17: שווייץ
- 18: חדשות • 19: ידידים • 20: ספרים ואירועים

בשער: "אמא איננה", שמואל באק, 1945.
צויר בגיל 12. (אוסף יד ושם)

גורלו של הילד בשואה - אם בגטאות, אם ביערות, אם במחנות - היה אכזרי וקשה במיוחד. הוריו ומשפחתו הקרובה לא היו מסוגלים להעניק לו את הביטחון וההגנה שכל הורה מבקש להעניק לילדו. הילד הקטן לא זכר את החיים שמעבר לחומה, לא זכה לראות שדה פתוח, עץ מלבלב, אגם מים ובעלי-חיים, לא שמע סיפור ולא צלילי שיר הנשאים עמם צהלה ותקווה. בעתות המצוקה, הבדידות והיאוש היו הילדים החלשים וחסרי האונים ביותר. הילד והילדה לא הבינו מדוע כולם מתהלכים קודרים, מדוע הכל אסור, ומדוע כל בקשותיהם ותחנוניהם נענים באין

ובלא... מדוע קר כל-כך והרעב אינו מרפה.

ב-14 בנובמבר 1941

כתב ההיסטוריון עמנואל רינגלבלום ביומנו בגטו וארשה: "כבר באו ימי הכפור הראשונים, והאנשים רועדים מקור. הדבר הקשה ביותר אלה הילדים הקופאים, ילדים שרגליהם יחפות, ברכיהם חשופות ומלבושם קרוע, עומדים ובוכים חרישית... עם

רדת השלג הראשון נמצאו על המדרגות בכוכים שונים שבחורבות הבתים כ-17 ילדים קפואים".

יש שילדי הגטו היו לאנשים קטנים, שאזרו יוזמה ואומץ ונטלו חלק במאבק על החיים. השורות האלה לקוחות מתוך שיר של הנריקה לזוברט על מבריה המזון הקטן:

**"לא עוד אשוב אליך,
... ורק על השפתיים
תקפא דאגה אחת:
מי לך, יקרת הנפש,
מחר יביא עוד פת".**

נפשם של הילדים יצאה אל מחוזות הילדות ואל עיסוקי הילדות הרגילים. הילד דוד רובינוביץ', מכפר ליד קיילצה, פולין, עוד הספיק לכתוב ביומנו באוגוסט 1940: "במשך ימי המלחמה אני לומד בעצמי בבית. כאשר אני נזכר שהלכתי לבית הספר בא לי ילדי הגטאות הילדים, ידעו שעות של עליצות, ומשחק. בהפוגה

שכוונו אל מחנות המוות היו רכבות של ילדים - ילדים מלודז', ילדים מפאריס וילדים ממקומות אחרים.

על אף פעולתה הבלתי נלאית של מכותן ההשמדה סביבם הצליחו אלפי ילדים להינצל: ילדים שמצאו מחסה בבתייהם של אנשים בעלי מצפון ומוסר, חסידי אומות העולם, או שאומצו בידיהם. ילדים שהוחבאו במנזרים, ששרדו יחידים ביערות ובכפרים, נרדפים, משוטטים כחיות בר. ילדים שנאלצו לשבת בדממה ארוכה מבלי שיוכלו להוציא מפהם לא קול צחוק ולא קול בכי חודשים ארוכים. עם השחרור שאלה את אמה: "אמא, מותר כבר

לבכות?"
לאותם הילדים ששרדו היתה השיבה לזהותם היהודית, לחברה ולאמונה בחיים ובאדם רצופה פחדים ומשברים.

ואולם ילדים רבים, רבים כל-כך, נחרץ גורלם ולא נותר איש שיבכה את מותם, ולא נותר זכר לחייהם ולמותם.

יום הזיכרון לשואה ולגבורה תשנ"ז מוקדש לילדים בשואה

מאת פרופ' ישראל גוטמן, המדען הראשי של יד ושם

מרעב ומתח ו מ י ד נשמע צחוק צוהל, ק ט ט ו ת , והתגלגלו כדורים עשויים ובפינות החדרים ילדות את בובותיהן וסיפרו להן סיפורים על בגדים מהודרים ועל ורדים הפורחים בגני ערים בעולם הגדול. בקבוצות או בתור יחידים ניסו ילדים לשרוד, אך הגיעו ימים שהיד הרוצחת רדפה והשיגה כל יהודי. ילדים שלא צלחו לעבודות כפייה היו הטרף הראשון. במשלוחים הרבים

זוג נעלי פשוט מבוכנוואלד (אוסף יד ושם)

ברחוב פרוסה 11

**אוסף נדיר של עדויות ילדים מבית היתומים
באוטבוצק הגיע ליד ושם**

מאת בצלאל עמיקם

המעון באוטבוצק בימיו הראשונים. למעלה: פרנציסקה אוליבה, בין הילדים:
זילייקה גולדמינץ ודוד מודריק

ומאבקם הנואש לשרוד. בית היתומים פעל עד שנת 1949. מרבית חניכיו עלו לארץ והחלו בחיים חדשים. דפי העדויות, צרורים בקופסת קרטון גדולה, הופקדו בידי ד"ר שמואל קרקובסקי מיד ושם. לדעתו יש להשלים את עבודתה של אוליבה ולהוציא לאור את ספר הזיכרונות של בית הילדים באוטבוצק. עדויות הילדים נרשמו בחלקן בידי אוליבה וחלקן

צוות ההנהלה וההוראה של בית היתומים. רביעיית מימין:
המנהלת, לובה בלום-בייליצקה. ראשונה מימין: אוליבה

בידי הניצולים הצעירים עצמם. בזיכרונותיהם סיפרו על חייהם, על עברם ועל גורל חבריהם שלא שרדו. לדברי קרקובסקי, אוסף מסמכי הילדים הוא תרומה מהותית להבנת עולמו של הילד בתקופת השואה. נקודת המבט המיוחדת של הילדים עשויה לתרום למחקר השואה במגוון תחומים, כגון היסטוריה, ספרות, פסיכולוגיה ועוד.

בחרנו להציג בפניכם בהמשך הגיליון לקט של שלושה סיפורים מן העדויות, שנרשמו מפי הילדים עם הגיעם לבית היתומים: סיפוריהם של דב והלינה קורנבלום, זילייקה גולדמינץ ודוד מודריק. זהו, כמובן, רק קומץ ממכלול.

אוליבה עמדה לעזוב את המקום העיון, כשהבחינה בחייל הגורר עמו סיעת ילדים

רזים וצמוקי לחיים. "כשהחייל ראה אותי נועצת מבט, הוא עצר ופנה אלי ישירות: 'אלה ילדים יהודים שמסתובבים במקום שבו אורבות להם סכנות. קחי אותם וטפלי בהם'. ניסיתי להסביר לו שאני זרה כאן, אורחת ללא מארחים, ושאין לי בית משלי. אלא שהחייל לא הרפה. הוא הצביע על בית נטוש, ללא זגוגיות בחלונות, ואמר בתקיפות: 'כאן תוכלי לגור ולטפל בילדים'."

פרנציסקה אוליבה לא יכולה היתה לסרב. כשהילדים בעקבותיה נכנסה לבניין שעליו הצביע החייל, ברחוב פרוסה 11, והכשירה אותו ללינת לילה. יאוושה היה מר. החלונות היו פרוצים, הקור חדר לעצמות, ובידיה היה פיקדון למשמרת: עשרה ילדים מפוחדים וחסרי ישע.

למזלה, התמקם סמוך לעיירה מחנה של הצבא האדום. אלוף משנה ד"ר אוכובסקי, רופא צבאי בבסיס, יהודי, נענה לבקשתה לסייע לילדים והורה לאנשי היחידה לספק להם מזון ולתקן את החלונות השבורים. הרופא טיפל בילדים שמצבם הבריאותי הידרדר ועזר לשקמם.

בראשית מארס 1945 הפך הבית למעון ילדים רשמי מטעם הוועד המרכזי של יהודי פולין. המימון העיקרי הגיע ממקורותיו של ארגון הגיוינט. לאחר תקופת ניהול קצרה בידי ד"ר קרקובסקי, עמדה בראש המוסד במשך ארבע שנים לובה בלום-בייליצקה. במרוצת הזמן התקבצו תחת הנהלתה יותר ממאה ילדים, שמרביתם נותרו בודדים בעולם. לאחר שנאספו מכפרים ומעיירות, הם מצאו במוסד בית חם ותומך. לרבים מהם חסרו שנות לימוד, ואחרים לא למדו כלל במשך תקופת המלחמה. צוות מיוחד של מורים ומדריכים דאג לגשר על הפער וסייע לילדים להשתלב במערכת החינוך. סיפורם של ילדים אלה הוא סיפור מלחמת הילדים בנאצים

באחרונה הגיע ליד ושם אוסף נדיר של עדויות, שבהן מספרים ילדים על מה שעבר עליהם בשואה. העדויות, שנגבו בתום מלחמת העולם השנייה ולא ראו אור עד כה, הן אוצר בלום של דרמות אנושיות מכלי ראשון. הן תועדו ונשמרו במשך עשרות שנים בידי פרנציסקה אוליבה, שעמדה בראש מעון ליתומי מלחמה על אדמת פולין. הסיפורים האישיים חושפים את הטרגדיה הנוראה שחוו הילדים כפליטים, כנערים עזובים וכמי שהסתתרו מעיניהם הבולשות של הגרמנים ועושי דברם. אוסף בלתי רגיל זה לא נחשף עד כה, מאחר שאוליבה רצתה להוציאו בספר. אלא שמשאלתה לא התגשמה, ועם מותה הועברו המסמכים לירושלים. זהו פרסום ראשון של תוכנם. פרנציסקה אוליבה עצמה היתה ניצולת שואה. היא הצליחה לחמוק מידם של הגרמנים בעזרת ניירות אריים מזויפים. בינואר 1945 שבה לווארשה ממחבואה בקיילצה, מתוך תקווה קלושה לאתר מישהו מבני משפחתה, שאולי נשאר בחיים. תקוותה נכזבה עד מהרה, כשמצאה את בית המשפחה הרוס וריק. וכך היא כותבת: "לא מצאתי דבר. לא היה לי אף אחד בעולם. ואז יעצו לי לבדוק בעיירה אוטבוצק. גם כאן לא גיליתי בני משפחה או מישהו שהכרתי. תושבים פולנים שראו אותי טרקו בפני דלתות והתבוננו בי כאילו הייתי רוח רפאים שיש להסתתר מפניה".

שיעור בכורונות בבית היתומים

ז'ולייקה גולדמינץ:

מוות בדרך לחוף מבטחים

"אני מאושרת. אני בדרך לארץ-ישראל.
יש כאן הרבה ילדים וטוב לנו ביחד. אני
לועדת עברית ופיתכוננת לדרך".

מכתב קצר ותמים זה, שנצרך באוסף העדויות
מאוטבוצק, נשאר מיותרם בלי שהיה לו
המשך. הכותבת, ז'ולייקה גולדמינץ בת
ה-11, חניכה לשעבר בבית היתומים, שלחה
אותו מרומא לפרנציסקה אוליבה בפולין.
בעדות שמסרה ז'ולייקה בבית היתומים
היא סיפרה כי היתה בת שלוש כשפרצה
המלחמה. בגטו וארשה חלקה את חייה
העגומים עם אמה ואחיה הבוגר. האב כבר
לא היה בחיים. כשהוכרז המרד בגטו קיוו
ז'ולייקה ואמה להינצל בבונקר שלתוכו
נדחסו עם רבים אחרים. האח, שהשתתף
במרד, חמק מיד הגרמנים ועבר לצד הנוצרי.
מרבית יושבי הבונקר מתו, וביניהם אמה
של ז'ולייקה. הילדה אחזה בידה הקרה של
האם המתה וייבבה חרש. כך גילה אותן
אחיה, שסיכן את חייו וחזר לגטו העשן
והחרב כדי לחפש אחר אמו ואחותו. חייה
של ז'ולייקה ניצלו.

עם תום המלחמה הגיעה לבית היתומים.
משם יצאה לארץ במסע דרך איטליה. ואולם
סופו של המסע היה טראגי. על סיפונה של
אוניית מעפילים צפויה, בתנאים תת-אנושיים,
חלתה הילדה ונפטרה בדרך לארץ-ישראל.

בצלאל עמיקם

אהבה בבית היתומים

שתיים התחבא דב במחסן הצר, ולאחר המלחמה
הגיע לבית היתומים. רעייתו לעתיד, הלינה שטרקמן,
נמנתה עם ילדי אותו מוסד, וגם בעברה היה סיפור
של הסתתרות במחבוא. אביה של הלינה נספה בזמן
הגירוש הגדול של יהודי וארשה. היא עצמה, אמה
ו-11 יהודים נוספים הצליחו לחמוק מציד האדם
הנאצי שהתנהל בחוצות הגטו ולמצוא מקלט בחלק
הנוצרי של העיר. הלינה הקטנה, בעלת קלסתר
הפנים הארי, קיבלה על עצמה תפקיד אחראי והרה
סכנות: היא הופקדה על רכישת מצרכי מזון ועל
הבאתם למקום המסתור. הכסף שהצליחו המסתתרים
לחלץ עמד להם למימון כלכלתם העלווה. הלינה
קנתה את המזון ודאגה - בזהירות מרבית ובדריכות
רבה - להביאו לחבורה כולה.

עם תום המלחמה לא עמד לה כוחה של האם
לטפל בעצמה ובבתה גם יחד, והלינה מצאה את
דרכה אל בית היתומים היהודי לפליטי המלחמה.
דב עלה לישראל ב-1948. הלינה ב-1950. השניים
נישאו ב-1955.

בצלאל עמיקם

בן שבע היה דב (ולדק) קורנבלום כאשר
פרצה מלחמת העולם השנייה. נוף ילדותו
היה גטו סגור, צפוף ועצוב. לפני המלחמה
עבדה אמו, לונייה לבית מילבנד, במוסד
החינוכי של יאנוש קורצ'אק; אביו, שלמה, היה
סופר יידישאי ידוע, וספריו זכו למקום של כבוד
בכל ספרייה יהודית. הוא היה פעיל, לצד האם,
בשורות הבונד.

ב-1942 נשלחה האם למחנה ההשמדה טרבלניקה.
האב נספה במהלך מרד גטו וארשה. לפני מותו
הצליח להבטיח לשני בניו - דב ואחיו - מקלט בבית
משפחה נוצרית בפרבר ורשאי. מקום המסתור היה
מחסן קטן של תפוחי אדמה, שעליו שמר בחצר
כלב. דב, שגולל את קורותיו ביומן, ראה בכלב את
חברו היחיד. דרך החריץ בדלת המחסן נהג להושיט
את ידו כדי ללטף את ראש ידידו הנאמן. "הכלב
היה בעל תבונה רבה. כשזרים קרבו למחסן הוא
התרחק ממנו, כרומז שאין שם דבר שיש להגן עליו.
הוא הבין שנביחות וחשיפת שייניים רק יסגירו
אותי", הוא מספר.

היסטוריה משותפת.

למטה: דב קורנבלום והלינה שטרקמן בגיל
13, אוטבוצק 1946. משמאל: הזוג קורנבלום
כיום, בביתם ברמת-אביב

יצחק רודישבסקי

"אא הכל ציון לכח... הכל יולקא

בזעזע" - יצחק רודישבסקי

יומני הילדים שנכתבו בשואה משקפים את חלום הבלהה של חייהם היומיומיים

מאת רוברטה צ'סטר

מרגיש שמח באופן כלשהו על כך שאני יכול ללמוד, לקרוא, לפתח את עצמי.
יצחק רודישבסקי, שהיה בן יחיד, נרצח עם הוריו בפואנר. את היומן, שנכתב ביידיש, גילתה בת-דודתו כאשר חזרה למחבוא שחלקה משפחתה עם יצחק והוריו.

שלא כמו יומנו של יצחק, החושף בפנינו דמות מתוחכמת של אדם צעיר הבקיא בהוויות העולם, מתאפיין יומנו של דוד רבינוביץ, ילד בן 12 מעיר קטנה בפולין, בפרספקטיבה המתמקדת בראש ובראשונה במאבקי היומיום ובסבלם של בני משפחתו הקרובים של הכותב ובני משפחתו המורחבת. עם זאת, בדומה ליצחק, מבטא דוד את אי יכולתו להאמין במעשי האכזריות השרירותיים וחסרי הפשר שלהם הוא עד:

"איכר מקראינה בא לספר לנו שבתו של השכן שלנו לשעבר נורתה, מפני שיצאה החוצה אחרי השעה שבע. קשה לי מאוד להאמין בכך, אבל הכל אפשרי. ילדה יפה כמו תמונה. אם אפשר היה לירות בה, אז סוף העולם יגיע בקרוב. דוד והוריו נרצחו בטר בלינקה. יומנו התגלה לאחר המלחמה בין אבני החצץ של גטו ביילני.

העדים הצעירים הללו, שיומניהם שרדו באורח נס בעוד שהם עצמם, ברובם המכריע, לא ניצלו, מעניקים לנו מקורות ראשוניים שהם נכס לכל מי

תל-אביב מאפיין מתבגרים הכותבים יומנים כ"ירגשים ומופנמים יותר ובעלי עולם פנימי עשיר במיוחד". לדבריו, "אלה הם הילדים שניחנו ביכולת להביע את עצמם".

לא משנה מאיזה רקע ומאיזו ארץ מוצא הגיעו הילדים, דבר אחד היה להם במשותף: הרעב שלהם למזון דומה לתאבונם לנייר ועיפרון, לפניה שאפשר לכתוב בה ולמקום מבטחים שבו ניתן להסתיר את הדפים כדי שיישארו וישמשו עדות שהעולם יוכל, בסופו של דבר, לקוראה.

דבר זה נכון בוודאי לגבי יצחק רודישבסקי בן ה-14, שעסק באיסוף סיפורי ההווי והפולקלור של גטו וילנה מתוך הבנה כי לתיעוד החומר תהיה בעתיד חשיבות עצומה. וכך כתב:

"את הכל צריך לכתוב, אפילו את הדברים המחרזים ביותר, משום שהכל יילקח בחשבון... חוג המחקר של הגטו שלנו שוקד על המלאכה... יהיה בידנו מחקר היסטורי בעל ערך".

יומנו של הילד יצחק, המהווה עדות מרגשת וקולחת למחויבות ההיסטורית שלקח על עצמו, מעניק לנו תיאור חי ומפורט של המציאות בגטו וילנה, שבה הוסיפו היהודים לקיים חיי רוח, תרבות וחינוך עשירים על אף האיומים הבלתי פוסקים בדבר ההשמדה המתקרבת. למרות שהוא כותב "אנחנו כמו חיות שהצייד כיתר אותן", ו"הכל כל-כך עצוב בגטו", מספר יצחק - שעל שכמו מוטלות אינספור מלאכות בית מייגעות - גם שהוא "...

אני יושב ליד החלון ומתכוון לתפילת המנחה. אני מביט החוצה ורואה שהכל אדום, כל האופק אדום. השמיים מכוסים בעננים של דם, ואני פוחד כשאני רואה את זה. אני אומר לעצמי: 'מניין באים העננים האלה?'. הם באים מים של דם. הימים של הדם נוצרו על-ידי מיליוני יהודים שנתפסו, ומי יודע היכן הם... אנחנו העננים המדממים, והגענו מהימים העשויים מדם. הגענו אליכם מהמקום שבו האחים שלכם נמצאים, כדי להביא דרישות שלום מהעם שלכם. אנחנו עדים".

שורות אלה נכתבו ביומנו של משה פלינקר, אז נער בן 16, בבריסל, שם הסתתרו הוא ובני משפחתו לאחר שעזבו את הולנד. יומנו של משה ויומנים נוספים שנכתבו בידי ילדים שעברו את השואה אכן משמשים עדות, כפי שקיוו מחבריהם הצעירים. לאורך היומן, ככל שחולף הזמן, גוברת מודעותו של משה לחשיבות ההיסטורית של הכתיבה ולאחריות המוטלת עליו להותיר רישום של המתרחש למען העתיד.

כל משפחתו של משה פלינקר נשלחה לאושוויץ בערב פסח שנת 1944. משה והוריו נספו, אך אחיותיו שרדו וחזרו אל מקום המחבוא בבריסל, שם מצאו את היומן.

פרופ' אבנר זיו מן החוג לפסיכולוגיה באוניברסיטת

משה פלינקר

הביטו הילדים שחיו בשואה לעבר העתיד, מתוך תקווה לזכות ולהגיע לזמן שבו הצדק ינצח. מרי ברג בת ה-15, שחיתה בווארשה בזמן הכיבוש הנאצי, מסיימת את יומנה כך: "אני אספר הכל על סבלותינו ומאבקינו ועל טבח היקרים לנו מכל, ואני אתבע עונש לרוצחים הגרמנים ולגרמנותי שלהם בברלין, במינכן ובנירנברג, שנהנו מפירות הרצח ועדיין לובשות את הבגדים ונועלות את הנעליים של עמנו המעונה והמת".

מרי ברג ואמה, שתיהן אזרחיות אמריקאיות, שוחררו בחילופי אסירים ולבסוף השתקעו באמריקה. מרי הבריחה את יומנה אל מחוץ לגטו וארשה.

בעבור הילדים האלה, לספר הכל היה הדרך להתנגד לדיכוי. ד"ר נתי כהן, מרצה לספרות יידיש באוניברסיטת בר-אילן ועורך שותף של "יד ושם - קובץ מחקרים", אומר: "מבחינת הילדים הללו, בלי קשר לארץ שממנה באו, כתיבת היומנים היתה אקט של מרד. זה היה הדבר היחיד שהם היו מסוגלים לעשות בחופשיות".

הנערה שרלוט ורזובה, למשל, מסרבת להפוך לקורבן חסר אונים כאשר היא כותבת:

"אבל אני לא אכנע. אני לא חרק, למרות שאני חסרת אונים כאילו הייתי חרק. אם משהו יתחיל, אני אברח... מה יש לי להפסיד? עדיף שיירו בי בזמן שאני מנסה לברוח, מאשר להיחנק בגז... אני לא אכנע... בלי להתנגד... אני רוצה לחיות. אני רוצה לחזור הביתה, כי אחרי הכל לא עשיתי שום דבר לאף אחד, אז למה שאני אמות? זה כל-כך לא צודק!".

שרלוט, שגורשה מעיירה קטנה בציכוסלובקיה, שרדה את גטו טרזיינשטאט, שם החלה לכתוב יומן בגיל 14.

הלגה פינסקי-פולק מאוסטריה, בת 13, נכלאה בטרזיינשטאט אך הצליחה לגייס מעט הומור גם במצבה.

"תפסתי ששה פרעושים ושלושה פשפשים היום. נכון שזה ציד מוצלח? אני אפילו לא צריכה רובה, והנה, יש לי ארוחת ערב".

הלגה שרדה את טרזיינשטאט, שם החלה בכתיבת היומן בגיל 12, ואחר-כך חיתה בשלושה מחנות נוספים. היא ניצלה והפכה לאמנית בעלת שם

שמבקש לנסות ולהעמיק את הבנתו. החובה להמשיך ולנסות רק גוברת לנוכח המאמצים העל-אנושיים שהושקעו בכתיבת הדפים האלה. במציאות שבה הילדות לא היתה אלא מכשלה, תורמים היומנים להבנתנו את השפעתה של מלחמה על ילדים; מתארים את התגובה לטרואמה במיקרוקוסמוס של המשפחה הגרעינית ובמיקרוקוסמוס של הקהילה הרחבה; מלמדים על ההבדלים בין מערב אירופה, שבה התערו היהודים במידה רבה בתרבות השלטת, ובין מזרח אירופה, שם חיו היהודים בעיירות משל עצמם במשך מאות בשנים וסבלו לעתים מזומנות מרדיפות והתנכלויות מצד אוכלוסיית האויבים הגויים. היומנים ממחישים גם את ההבדלים בנקודת המבט בקרב מתבגרים צעירים לעומת המבוגרים יותר, בקרב בני הכפרים החקלאיים לעומת בני הערים הגדולות, ובקרב בעלי הרקע החילוני לעומת הדתיים. יותר מכל, מלמדים אותנו היומנים על יכולתה של הרוח האנושית לשרוד ולמצוא משמעות בתיעוד. שלא כמו מתבגרים שכתבו יומנים בזמנים אחרים ובמקומות אחרים, ואשר בשבילם היה היומן מעין חבר אינטימי שנשמר במגרה סודית ונעל במפתח, ביקשו ילדים אלה, אשר חיו בתנאים הקיצוניים של השואה, שיומניהם ייקראו - כדי שהעולם יידע את האמת על הזוועות שהם ומשפחותיהם נחשפו להן. בעוד שמתבגרים נוטים, בדרך-כלל, להתעניין בהנאות וברצונות של ההווה,

מרי ברג (משמאל) ואחותה

עולמי.

הדבר הבולט לעין ביומנים אלה הוא דרגת החמלה שהפגינו הילדים, בניסיון להעניק משמעות לעולם שבו חיו. הם עשו את כל שהיה לאל ידם כדי להתעלות מעל לאימה האישית שחשו ולהקל במעט על סבלם של אחרים. כך כתבה הלגה בטרזיינשטאט:

"1,500 ילדים יגיעו הלילה. הם באים מפולין. אנחנו מכינים צעצועים ושקים קטנים בשבילם וכו'. הילדים הגיעו בשעה שלוש הבוקר. הם מלאים כינים. הבגדים שהם לובשים הם כל מה שיש להם. אנחנו אוספים דברים בשבילם".

משה פלינקר כותב (בעברית, מתוך רגש הזדהות): "כל היום, המחשבות על העם שלי אינן יוצאות מראשי, אפילו לא לרגע". משה אמנם איבד את חייו, אך הוא מעולם לא איבד את החמלה שהיתה בו, ודומה כי היא אף הולכת ומתגברת לאורך יומנו - יומן שנקטע באמצע המשפט.

משה, הלגה, דוד, יצחק, שרלוט ומרי ממחישים לנו את העובדה שהמציאות בעבורם היתה חלום בלהה של ניתוק מן ההורים, רעב, מוות של המשפחה והחברים ואימה מתמדת. בכך, הם נותנים בידינו זווית הסתכלות נוספת על תקופה זו של ההיסטוריה שלנו. אט אט, אנו מוצאים את התשובות לרבות משאלותינו; אבל נותרת שאלה אחת שהתשובה עליה תחמוק מאתנו לעד - שאלה שחשיבותה רבה עד כאב: כמה יומנים התגלגלו באבני החצץ של המחנות עד שלא ניתן היה להוותם, וכמה מן הדפים שנכתבו מסרו את עדותם לרוח?

היינו ילדים בשואה

סיפוריהם של ששת מדליקי המשואות בעצרת הממלכתית של יום הזיכרון לשואה ולגבורה תשנ"ז ביד ושם

חאת בצלאל עמיקם

דוד ברגמן

דוד ברגמן נולד וגדל בפאריס של שנות ה-30, בן למשפחת מהגרים מתבוללת מפולין. האב התגייס לצבא צרפת. ב-16 ביולי 1942 פרצו אנשי הגסטאפו, מלווים בשוטרים צרפתיים, לבית משפחת ברגמן, בעקבות הלשנת השווערת.

"כששמעתי את נקישות מגפי הגרמנים במדרגות פרצתי בבכי היסטרי. אמי סתמה את פי במגבת כדי להחניק את יללותי וכמעט חנקה אותי. בבטנת הבגד תפרה לי בחיפזון כסף והכינה אותי לפרידה. ידידילי, לחשה באוזני, מה שלא יקרה, תמיד תברחי". דוד הקטן נמלט לגג הבית. אחרי צאת הגרמנים, שב לדירה וגילה כי האם נלקחה; השוערת ובעלה גרו אל דירתם את חפצי המשפחה. הילד בן ה-11 היטלטל ממקום מסתור אחד למשנהו, לעתים בזהות בדויה. ב-1943 הצליח דוד להבריח את הגבול לשווייץ. במאי 1945 עלה לישראל.

נעמי קלסקי

נעמי קלסקי הגיעה לגטו לבוב עם משפחתה כשהיתה בת 10. אמה נשלחה לעבודת כפייה ממנה לא שבה. נעמי היתה עדה למותו ברעב של האב, שהיה חולה כליות. היא הצליחה לחמוק מאקציה שבה נלקחה אחותה אל מותה. אחיה בן השנה נרצח בבית-חולים.

נעמי החלה לקיים את עצמה על-ידי הברחות מזון, מדי פעם נתפסה על-ידי הגרמנים, ובסופו של דבר נשלחה אל הכפרים. היא נאספה בידי משפחה כפרית, עבדה בשדות ונאלצה להשתתף בטקס התנצרות בכנסייה. "כששם הכומר את פיסת 'לחם הקודש' על לשוני, והייתי צריכה לבלוע ולהגיד 'אמן', היתה לי דילמה נוראה. חזרתי לבלי שלוש פעמים על המשפט: 'אני יהודיה'". ב-1948 עלתה לישראל.

אסתר פסקר גלבמן

ביולי 1941 נכנס הצבא הגרמני לקשינב. משפחת גלבמן ברחו ליערות, אך נלכדה. בני המשפחה עברו מסע רגלי לגטו דומנובקה, ומשם - בקור מקפאי - לבוגדנובקה. בדרכם ראו גופות קפואות של אנשים שכשלו. כל מי שהזדנב נורה. בגמר המסע הנורא הושלכו למכלאות חזירים. ב-21 בדצמבר 1941 הסתערו הגרמנים על המכלאות, הציתו אותן וירו בכל מי שניסה להימלט. אמה ואחיה הגדול של אסתר בת ה-15 מתו לנגד עיניה. את המעטים ששרדו גררו הגרמנים אל גיא ההריגה. בין הצועדים - אסתר, אחיה התאום וארוסת אחיה הגדול. ההצלה באה במפתיע: על שפת הבור גילתה ארוסת האב כי היה בידיו זהב. הגרמנים הובילו את אסתר ואת ארוסת האב בחזרה אל גופתו ושדדו את הזהב. השניים שובצו בקבוצות

נגה דוידוב

ב-1943 גורשו יהודי עיר הקיט היוונית קוואלה, שעל גבול בולגריה, למחנות המוות. נגה בת השנתיים ואחיותיה הגדולות ממנה הוסתרו בידי שכנתן בניגיות מכוסות עלי טבק וניצלו. שלוש האחיות התחבאו במרתף המשפחה. יום יצאה האחיות הגדולה בת ה-12 לעבודה במפעל טבק, כשאחיותיה ממתינות לשובה במרתף הטחוב והקר. לעתים הרעב כה הציק לשתיים, עד שיצאו ממקום המסתור והתחננו למזון. באחד הימים חלפו על פניהם חיילים, ואחד מהם בעט וחבט באחותה של נגה וגרם לה לצליעה שממנה לא החלימה. רק עם השחרור, ב-1944, סופר להן מה עלה בגורל ההורים ושאר בני המשפחה, ונדע להן כי הקהילה בת כ-4,000 היהודים הוכחדה. באוגוסט 1945 עלתה לישראל.

יורם פרידמן

משפחתו של יורם פרידמן נכלאה בגטו וארשה בראשית המלחמה. אביו הצליח להימלט. יום אחד איבד יורם בן השש את אמו ולא ידע כיצד לחזור הביתה. הוא הוברח אל מחוץ לגטו. בשדה גילה במפתיע את אביו,

מתחבא בסבך. האב הורה לבן לשנות את שמו ליורק ולימדו תפילה בפולנית. אחר-כך נורה האב בידי הגרמנים. לאחר תקופת שוטטות נתפס יורם בידי קצין אס.אס, שהפקידו אצל איכרה גרמנייה. במהלך דיש נלכדה ידו במכונה ונפגעה. הוא אושפז, אך הרופא סירב לטפל בו בשל יהדותו. למחרת נאלץ רופא אחר לקטוע את היד עד מעל למרפק. איכר הבריחו מבית החולים; הוא נדד מכפר לכפר בזהות שאולה ועבד בעיקר כרועה בקר. ב-1962 עלה לישראל.

דוד זלץ

דוד זלץ נולד בברלין ב-1929. ב-1939 הוצא אביו להורג. ב-1943 נעצרה אמו, שהיתה עובדת כפייה במפעל "סימנס". דוד לבש את בגדיה זה על גבי זה כדי להביאם אליה למחנה הגסטאפו. הוא הגיע לשם אך הוכה באכזריות. שכבות הבגדים הצילו אותו. אמו נשלחה לאושוויץ, והוא בעקבותיה. לאחר שהעמיד פנים שהוא בן 17, למרות שהיה בן 13 בלבד, נשלח למחנה העבודה בונה שבאושוויץ, שם שהה במשך שנתיים. בינואר 1945 נשלח בצעדת המוות לנורדהאוזן-דורה, משם נמלט. ב-1946 עלה לישראל.

לכל איש יש שם

מאות אלפים בישראל ובתפוצות משתתפים מדי שנה בטקסי קריאת שמות הנספים

מאת ג'רמי שווימר

בשנת 1989 ניצבו כאלף מפיגנים על מדרגות השגרירות ההולנדית בתל-אביב ובמשך 12 שעות קראו שמות של קורבנות השואה מהולנד. יוזם האירוע היה חיים רוט, שזעם על הודעתה של ממשלת הולנד כי בכוונתה

לשחרר שני פושעים נאצים שהורשעו בלקיחת חלק מרכזי במותם של מאה אלף יהודי הולנד. "למרות שלהולנדים יצא שם של מי שסייעו ליהודים", מסביר רוט, "עובדה היא, כי 80 אחוזים מיהודי הולנד נספו בשואה. זהו אחד משיעורי הנספים הגבוהים באירופה".

ב-1943, והוא בן 11, עזב חיים רוט את משפחתו והסתתר מפני הנאצים בביתה של משפחה נוצרית באזור אמסטלוד שבדרום הולנד. שנה לאחר מכן התעורר החשד כי הוא יהודי, והוא גורש מבית הספר. במשך שאר ימי המלחמה עסק במשלוחי לחם בעבור אבי המשפחה הנוצרית, שהיה אופה. לאחר המלחמה שב חיים והתאחד עם הוריו ואחיו. אחיותיו וסביו נספו באושוויץ.

ב-1949 עלה לישראל.

בעקבות הצלחתה של ההפגנה בשערי שגרירות הולנד, החליט חיים רוט לקחת חופשה מעבודתו. את שלושת החודשים הבאים הקדיש לפיתוח הרעיון לכלל פרויקט הנצחה לאומי, לצדה של בילי לניאדו, שהיתה אז דוברת מרכז ההסברה. חנוכת מפעל ההנצחה ב-1990 צוינה בטקס היסטורי של קריאת שמותיהם של קורבנות השואה בכנסת, בהשתתפות ראש הממשלה דאז

יצחק שמיר.

כיום נערך המפעל בידי יד ושם, בחסות יו"ר הכנסת ובשיתוף מרכז ההסברה. האירועים המרכזיים מתקיימים בכנסת וביד ושם, בהשתתפות ראשי

חיים רוט

המדינה, שרים, חברי כנסת ובני נוער. ביד ושם מתקיים מעמד הקראת השמות באוהל יזכור בהשתתפות ניצולי שואה רבים המגיעים ליד ושם ביום הזיכרון לשואה ולגבורה. מעמד הקראת השמות מתקיים בארץ ברשויות

עצרת המחאה מול שגרירות הולנד בתל-אביב

מקומיות, בקיבוצים, בבתי הספר ובמוסדות להשכלה גבוהה, בתנועות הנוער, במחנות צה"ל, במוסדות הנצחה ובמוקמות עבודה. בתפוצות ישראל מתקיימת הקראת השמות במאות קהילות יהודיות, לשיתוף פעולה בין יד ושם, הסוכנות היהודית, הקונגרס היהודי העולמי, המועצה למען יהודי ברית המועצות לשעבר, משרד החוץ ובני ברית.

הכותרת שניתנה למפעל הקראת השמות לקוחה משירה של המשוררת זלדה, "לכל איש יש שם". השיר נפתח במלים:

**"לכל איש יש שם שנתן לו אלוהים
ונתנו לו אביו ואמו..."**

ומסתיים כך:

**"לכל איש יש שם
שנתן לו הים
ונתן לו מותו".**

כל אדם זכאי, בחייו, לזהות אינדיבידואלית ולשם שאין לו תחליף. המשטר הנאצי ניסה לשלול את הזכות הזאת בכך שקיעקע על עורם של בני-אדם מספרים, בכך שרצח אותם ובכך שהשליך את הגופות אל תוך קברים המוניים או שרף אותן בתנורי ענק. באמצעות זכירת שמותיהם של יחידים, הטקס "לכל איש יש שם" מבקש להשיב לקורבנות את כבודם ואת זהותם.

מלבד השם, מציינים בטקס גם את גילו של הקורבן ומקום מותו. "ששה מיליון הוא מספר קר ומופשט", אומר רוט, "ואי אפשר לתפוס אותו. רק כאשר מתחילים להתמקד באנשים יחידים - ששה מיליון יחידים, שמכל אחד מהם נשלל הסיכוי לשיר, לצחוק, ללמוד, לגדול ולראות את ילדיו גדלים - רק אז אנו מקבלים מושג כלשהו לגבי עוצמת הטרagedיה".

בנוסף לכך, הוא מצייץ, לטקסי ההקראה הפומביים נודע גם ערך חינוכי רב, שכן הם הופכים את השואה לעניין מוחשי וקרוב יותר לדורות הצעירים ומסייע לילדים, בעיקר, להתוודע אל שורשיהם ולהתייחס אליהם. אופיו של הטקס הוא ברוח תפילת "יזכור".

ככל שחולף הזמן ומספר העדים פוחת והולך, נודעת חשיבות עצומה לכך שניצולי השואה ישחזרו את שמותיהם של כל הקורבנות שהכירו באופן אישי. כחלק ממפעל "לכל איש יש שם", מתבקשים קהילות יהודיות ברחבי העולם ומשתתפי הטקסים בארץ להשקיע מאמץ באיסוף השמות וברישומם ב"היכל השמות" ביד ושם באמצעות "דפי עד". ב"היכל השמות" מרוכזים מיליוני שמות של קורבנות. לרשימה נוספים מדי חודש כ-3,000 שמות על-ידי תיירים ומבקרים המגיעים ליד ושם ועל-ידי ארגונים יהודיים בעולם.

הנושא המרכזי של יום הזיכרון לשואה ולגבורה תשנ"ז הוא ילדים בשואה. יד ושם מסייע בארגון טקסים של "לכל איש יש שם" הנערכים ביום זה ומעביר למעוניינים רשימות של שמות ילדים שנספו.

"אין משחקים

נושא הילדים בשואה הוא אחד הנושאים הקשים והטראגיים ביותר שעמם אנו מתמודדים בהקשר הכולל של השואה. דרך המשחקים, הצעצועים והדמיון היצירתי של ילדי התקופה הנוראה ההיא אפשר, אולי, לגשת אל הנושא מן הזווית ה"עדינה" והאנושית ביותר שלו. זו גם דרך אפשרית להפגיש ילדים עם נושא השואה. במוזיאון יד ושם שוקדים כיום על הכנת תערוכה חינוכית מרגשת, המותאמת לגיל צעיר ומוקדשת כולה לנושא זה. התערוכה, "אין משחקים ילדתיים", תיפתח באוגוסט 1997.

התערוכה תציג בפני המבקרים את העובדה שבמרוצת שש השנים שבהן התרחשה השואה, היו ילדים שביקשו לשחק; והצורך היצירתי שהתגלה במשחקים ובצעצועים שמצאו לעצמם גילם בחובו חיים, ולא מוות. חלק מאותם ילדים נולדו אל תוך המציאות של השואה ולא הכירו עולם שונה. בלב התופת והסבל הם מצאו מפלט ונחמה במשחקים ובדמיונות. לפניכם הצצה אל כמה מהפריטים שיוצגו בתערוכה.

לב רקום מלבד מגטו טרזיינשטאט, ועליו רקומות המילים "Emlek Aginak", "מזכרת לאגני". אוסף יד ושם

בובה ועריסה שהיו שייכות לקלודין שוורץ-רודל (העובדת ביד ושם), שנמלטה כילדה עם משפחתה מפאריס לאזור החופשי (וישי). לצורכי הגנה, היה על קלודין לשטות את שמה לפרנסואז. היא החליטה להחליף גם את שמה של הבובה - שהפכה גם היא מקלודט לפרנסואז. הוריה השתמשו בבובה כב"כספת" להטמנת מטבעות הזהב שהיו ברשותם. הם היו מוציאים את המטבעות בלילה,

כאשר קלודין ישנה. ההורים הרבו להזהיר את בתם שלא תאבד את הבובה (ואילו היא התפלאה מדוע הם חושבים שהיא אינה אוהבת את בובתה מספיק...). אוסף יד ושם

משחק מונופול של מיכה דן גלס ממשאל שני האחים, שנכלאו בגטו טרזיינשטאט,

שיחקו במונופול הזה שנוצר בידי עושה המשחקים פוק ב-1943. הלוח הוא שרטוט של רחובות הגטו עצמו, והתחנות המקיפות את מסלול המשחק מתארות סצנות מחיי היומיום של יושבי הגטו - ובכלל זה משרד הדואר, סדנאות המלאכה ("הייצור"), הבנק של המנהלה היהודית, המטבחים, מגדל המים, המאפייה ועוד. אוסף יד ושם

בובה לבושה חצאית ויקוד מתחרה, נמצאה בבוכוואלד.

אוסף יד ושם

ילדותיים

יאנוש קורצ'אק

שחמט מיניאטורי
מבוגדנובקה. יוליוס דרוקמן
מבוקובינה, שניצל מבוגדנובקה, גילף
את חיילי השח מגזע של עץ לזו בעזרת סכין מטבח.
אוסף יד ושם

המחברת המיניאטורית של רוזה, היום שושנה מאיר מקיבוץ
נבעת עוז. היא נולדה בסלובקיה ב-1933, וב-1935 עברה
לבודפשט. במהלך המלחמה גויס אביה לגדודי העבודה.
רוזה רקמה לאמה מפית, שניתן לראותה בתמונה, ביוני
1944. ליום הגישושים של הוריה הכינה רוזה מחברת מקרטון
ונייר עדין, הכניסה פרחים מיובשים ורקמה מעל את המלה
Apunak, "אבא". כאשר נשלח האב למטהאוזן, לקח את
המחברת עמו וערך בה רישומים. ביום הולדתה של רוזה
כתב: "שיתן לך אלוהים חיים טובים, בתי רוזה". מסרים
דומים כתב לילדיו האחרים ולאשתו בימי ההולדת שלהם.
ב-3 באפריל 1945 כתב על מטהאוזן: "היתופתי של דאגטה
היא גן-עדן בהשוואה לזה. גופות, גופות, זוהמה ורעב".
ב-18 באפריל, והוא כבר בגונסקירכן, כתב: "טעיתי -
הגיהנום הגרמני הוא כלום בהשוואה לזה - מאסות של
גופות וסבל אינסופי. המון כנים, רעב טוטאלי, המוות מקיף
מסביב". אביה של רוזה ניצל בסופו של דבר. אוסף יד ושם

בובה מלאכת יד
מאושוויץ, במדי
כלא מפוספסים
וטלאי צהוב-אדום
של אסיר פוליטי
יהודי. רומה אלטר,
ילידת 1916, עשתה את הבובה
כשהיתה אסירה באושוויץ.
היא שרדה את השואה ונפטרה
בפאריס ב-1970. לאחר מותה
העבירה משפחתה את הבובה
ליד ושם. אוסף יד ושם

ציור של
הילדה נלי
טול מנטו
לבוש מבוסס
על סיפור
שסיפרה לה
אמה, "אירוע

של מזל". הציור הוא אחד משבע התמונות שיוצגו בתערוכה המתארות מכוניות, יערות, פסנתרים
ועוד - כל הדברים שהופיעו בסיפורים של אמה. נלי טול, כיום אמנית, שהתה 13 חודשים במחבוא
אצל משפחה פולנית. מאוחר יותר עתידה היתה לכתוב ביוגרפיה: "בעבודת האמנות שלי יצרתי
מציאות משוללת אכזריות. העמידה מול הסצינות האלה איפשרה לי לשמר דימוי של אנושיות,
חביבות ומעל לכל תקווה, כאמצעי להישרדות". אוסף יד ושם

ראש בובה עשוי בוץ וחימר ממחנה
העבודה ליביץ' שבגרמניה, 1944.
דבורה קורליאנציק (קנטור) בת ה-15
הכינה ארבעה ראשים כאלה כאשר
חפרה תעלות באדמה הבוצית. פעם
הבחין גרמני בראשים ונתן לדבורה
תמונה של משפחתו, כדי שתכין
לו פסלי חימר בדמותם. בתמורה,
נתן לה כמה פרוסות של לחם טרי.
היא ניצלה, ונפטרה ב-1973.

אוסף יד ושם

שאלה של

יד ושם

בימה

מחקר חדש של ד"ר נחום בוגנר חושף את דרכי הצלתם של ילדים יהודים

מאת מיכל מוריס קמיל

"המצוקה של הילדים הללו ריגשה אותי", מספר בוגנר. "רבים מהם היו אמביוולנטים לגבי השיבה אל החברה היהודית, ומשום כך הרגישו מנוכרים. חלקם היו מודעים ליהדותם, תלו את האשם בכל הסבל שעבר עליהם בזהותם והוציאו את רגשות התוקפנות שלהם על אחרים. אני זוכר את הבנות, שהמשיכו לענוד שרשראות עם צלב. הדבר הרגזו רבים מהילדים, והם ניסו לתלוש את השרשראות מעל צווארן. הילדים האלה, אשר נחשבו 'שונים', סבלו מיחס מתנכר וחשו מוקצים. אבל במעון של לנה קיכלר מרבית הילדים היו סובלנים יחסית. אני התוודעתי לחומרת הבעיה מאוחר יותר, כחניך ב'קיבוץ הילדים' של תנועת הנוער 'דרור' בביטום שבפולין. הלהט היהודי-ציוני של הקבוצה הביא לא אחת להתפרצות של עוינות כלפי הילדים האלה. היה זה תפקידי, בתור 'אח גדול' יותר, ליצור עמם דיאלוג שיסייע להם להשתלב בחברה".

בוגנר מבחין בין קבוצות הגיל השונות. "מעט הילדים מצאו מקלט בצד הארי אצל משפחות, במנזרים, או בעבודה כפועלים אצל איכרים וכרועי בקר. חלק קטן מהם שוטטו

כילדי רחוב והתפרנסו ממכירת סיגריות ועיתונים. כולם הופרדו ממשפחותיהם באחד השלבים של ההכחדה. חלקם ננטשו כפועות. לאחרים, מעט גדולים יותר, היו זיכרונות עמומים מהבית, של הדלקת נרות שבת, למשל - זיכרונות שהלכו והיטשטשו עם הזמן. למרבית הילדים מגיל שמונה ומעלה, שמצאו את עצמם לבד וסבלו מטראומת הניתוק מההורים, היה זיכרון ברור של המשפחה, והם היו מודעים לזהותם היהודית. עם זאת, רק מגיל עשר, כאשר היתה להם כבר היכולת לגבש תפיסה של זמן ומרחק, מסוגלים היו הילדים לדאוג לעצמם ולשרוד לבד במשך תקופה ארוכה. ילדים קטנים יותר שרדו רק אם משהו מצא אותם והעניק להם מקלט בשלב מוקדם של שוטטותם".

במשך עריכת המחקר, מצא עצמו בוגנר נדהם פעם אחר פעם לנוכח האנרגיה ה"על-אנושית" שהפעילו הילדים האלה - אנרגיה שאיפשרה להם להחזיק מעמד מול הסביבה העוינת עד שמצאו בסיס בטוח, גם אם זמני, שבו ניתן להם

ב אמרה "כל ישראל ערבים זה לזה" ניתן לראות ציווי מוסרי יהודי מובהק, המזכיר לאדם היהודי כי הוא חלק מהעם. ובכל זאת, קורה לעתים כי בתנאי לחץ וסכנה קיצוניים אין ברירה אלא לנטוש את ציווי הערבות ההדדית, שהוא מרכזי כל-כך בעיצוב הזהות היהודית, כדי להציל חיים. בתקופת השואה נאלצו מיליוני יהודים להתמודד עם הדילמה הזאת מדי יום ביומו. ככל שחלף הזמן וסיכויי ההישרדות פחתו, נונח לעתים הקוד האתי של הערבות ההדדית או עבר שינויים. הילדים שחיו בזמן השואה סבלו מן האילוץ הזה באופן חריף במיוחד.

מרבית מהם נשללה החוויה של היותם חלק ממשפחה נורמלית, וסתוצאה מכך חסר להם הבסיס שיכול היה להעניק להם זהות עצמית מוגדרת וברורה כיהודים, כחלק מתהליך התבגרותם. במקום זאת, היה עליהם אלה - שהופרדו מהוריהם באכזריות, שהיו עדים לאחת

שלמה גוית בן השבע (בשורה הראשונה, שלישי משמאל), כפרח כמורה שהסתתר תחת זהות שאולה בשם יאנק קרז'נסקי

לעינויים ולרצח, שחיו בעולם שבו שלטו הכאב והפחד - לשאת מוקדם מדי בחייהם נטל כבד של אחריות וקבלת הכרעות לגבי חייהם, שנים לפני שבגרו מספיק כדי להגיע לעצמאות רגשית.

במקרים רבים חברו הטראומות שחווי ילדים אלה לניסיונות התכחשות לעברם, ובעיקר לרקע ולשורשים היהודיים שלהם, שבהם ראו מכשול להישרדות. אימוץ זהות נוצרית, כשהיה זה אפשרי, היתה דרך להתרחק מן הסבל. זהות זו התחזקה, כאשר הבינו הילדים כי הישרדותם תלויה בה.

ד"ר נחום בוגנר מן המכון הבינלאומי לחקר השואה ביד ושם עורך מחקר מקיף, העוסק בהצלתם של ילדים יהודים פולנים באמצעות זהויות "שאולות" וחזרתם אל החברה היהודית לאחר המלחמה. בוגנר, יליד מזרח גאליציה, פגש ילדים כאלה בסוף המלחמה, כאשר היה חניך בבית הילדים של לנה קיכלר בזאקופאנה, פולין.

זֵהוּת

שֶׁתְּחִזּוּ לְנוֹצְרִים בְּשׂוֹאָה

אלבום שניתן במתנה למנהל הגוינט בפולין, וולטר ביין, בידי הקואורדינציה הציונית. על הכריכה מופיעות המלים: "הילדים שהוחזרו ליהדות"

לאיומים על חייה מצד אנטישמים מקומיים. היא נישאה לפולני מבני הכפר וילדה ששה ילדים.

בשנת 1992 הופיעה אדאמצ'יק במכון היהודי

ההיסטורי בפולין, כדי לתת עדות ולבקש מיד ושם הכרה בבני המשפחה שהצילה אותה כחסידי אומות העולם. בעדותה היא טוענת כי ביקשה לחזור אל העם היהודי, אך "איש לא רצה בה".

בוגנר מתמקד בבעיות של החזרת הילדים אל היהדות לאחר המלחמה ושיקומם. לדבריו, לנוכח עוצמת האובדן והשכול, היתה התחושה בציבור היהודי כי "יש לעשות הכל כדי להחזיר את הילדים האלה לכור מחצבתם. הילדים 'שייכים' לעם היהודי". ארגונים יהודיים בכל רחבי העולם הזרימו הון עתק כדי לאתר ולפדות ילדים יהודים בכל דרך אפשרית: במשא ומתן, באמצעים משפטיים, ובמקרים קיצוניים, אומר בוגנר, גם בכוח.

היו שני ארגונים יהודיים עיקריים בפולין שעסקו בכך: הקואורדינציה הציונית לגאולת הילדים, מייסודה של תנועת "החלוץ" בפולין, שנוסדה בידי השליח הארץ-ישראלי אריה שריד (גולדברג); והארגון הדתי באופיו "ועד הקהילות היהודיות בפולין", בראשות הרב דוד כהנא, הרב הראשי של הצבא הפולני. על הביצוע בארגון זה הופקד ישעיהו דרוקר, גם הוא רב צבאי בצבא פולין.

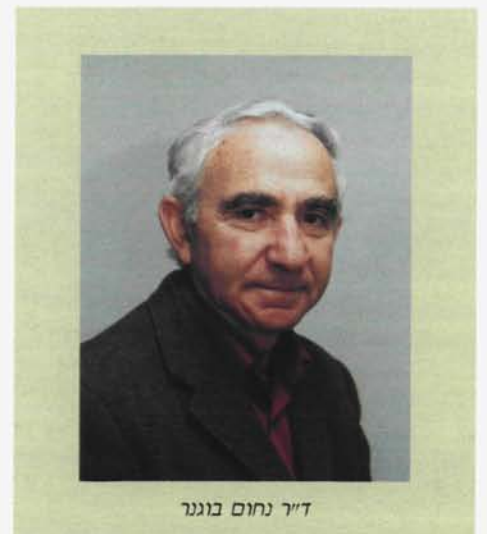
על הביקורת שנמתחה על הפעילים להחזרת ילדים ליהדות בכוח אומר בוגנר: "במחקרים שערכתי, נתקלתי ברבים החשים עד היום ייסורי מצפון קשים באשר לשיטות שנקטו להחזרת הילדים. המשפחות המצילות סיכנו את חייהן, והיו מהן שנקשרו אל הילדים ואהבו אותם - ואז הם נלקחו מהן, לעתים ללא רגישות. רבים מהילדים לא רצו לעזוב את משפחותיהם החדשות, משום שלא הכירו משפחה אחרת. ילדים אלה התנסו בטראומה כפולה". בוגנר טוען, כי יהיה המקרה אשר יהיה, חלק מן הילדים האלה יצאו פגועים. עם זאת, כהיסטוריון הוא מחויב לבחון כל מקרה לגופו.

להחליף כוחות. "העדים מספרים, ובפירוט רב", מציין בוגנר, "על מאבק איתנים למציאת בסיס מוצק כלשהו. הם היו ערים לשינויים שחלו בחייהם ושהביאו אותם למודעות חריפה לגבי המציאות הסובבת אותם ולהתבגרות מהירה ובלתי טבעית תוך פרק זמן קצר ביותר. בשלבים אלה, בדרך-כלל, נאלץ הילד לקבל החלטות מהירות לגבי אימוץ זהותו החדשה".

בוגנר מציין כי הילד היהודי, שהיה חשוף לעוינות הסביבה כלפיו, היה מודע למעמדו הנחות בקרב החברה הנוצרית. כבן לעם של "רוצחי ישו", היה עליו לספוג באופן אישי את איבתם של הסובבים אותו. כך, אולי בבלי דעת, סיפק ה"מושיע" הנוצרי לילד היהודי המסויט לא רק הצלה פיסית אלא גם מזור רוחני, ואלה הביאו עמם שם חדש, זהות חדשה ואפשרות חדשה לחיים נטולי רדיפות. המחיר תמורת כל אלה היה התכחשות לכל ישותו ועברו היהודיים של הילד.

בוגנר מזכיר את המקרה הקיצוני של "רחלה", כפי שבחרה להציג את עצמה בפני המראיין הפולני. כשהיתה בת 12, לאחר שאביה נעלם, הופרדה "רחלה" מאמה ומאחותה הצעירה שהסתתרו אצל מכר. באחד הימים, לקחה האיכר שהסתיר אותה אליהן, אך כאשר התקרבה לקראתן, על גדת נהר, ראתה את אמה מטביעה את עצמה ביחד עם אחותה הצעירה. היא מצאה עצמה נטושה באחד הכפרים באזור טארנוב. כאשר הבחינה במנזר, ביקשה למצוא בו מקלט. היא נשאלה על-ידי אחת הנזירות אם היא יודעת להתפלל והשיבה בחיוב, ובעקבות זאת הוטבלה לנצרות. היא נשארה במנזר עד סיום המלחמה. כאשר ניסו אנשי אחד הארגונים היהודיים להוציאה משם, סירבה. "רחלה" נשארה קאתולית; לימים הוסמכה כרופאה, ולפני נישואיה התייעצה עם אם המנזר בשאלה אם לחשוף בפני בעלה לעתיד את עברה היהודי. היא התעלמה מן העצה שקיבלה ובחרה שלא לספר את הסיפור. היא הסבירה זאת בכך שרצתה לגונן על ילדיה מפני הסבל הנורא והטראומות שהיו מנת חלקה בשל יהדותה, ובכך שהיא חבה את חייה לנזירות, שנתנו לה אפשרות להתחיל בחיים חדשים.

מריאנה אדאמצ'יק, או בשמה הקודם בלימה קורכאנט מחארלויב שליידשדליץ, בת למשפחה יהודית ענייה, הושתרה בידי איכר במרתף. אחרי השחרור ניסתה להצטרף לקבוצה של ניצולים יהודים, אך אלה לא קלטו אותה לתוכם. היא שבה אל הכפר, ושם נחשפה שוב

ד"ר נחום בוגנר

שברי זיכרון: אושוויץ בעיניו של ילד

הנער בקבוצה שלנו לייסד מרכז חינוכי לילדים ולבני נוער. שמו היה פרדי הירש. הוא קיבל היתר לעשות זאת. תוך זמן קצר, הפך המרכז החינוכי למרכז הרוחני והחברתי של המחנה, הייתי אומר אפילו נשמת המחנה.

"חינוך, מעצם טבעו, פניו אל העתיד. כאן הוא התנהל בסיטואציה שבה הוודאות היחידה הייתה שאין שום עתיד. לאחר השמדתה של הקבוצה הראשונה, לא היו כל אשליות בקרב היושבים במחנה. היו להם שלושה חודשים, חודשיים, אפשר היה לספור את הימים שנותרו להם. למרות זאת, הם המשיכו להחזיק בגישה כלפי החיים שבבסיסה אותם ערכים הומאניים שהביאו עמם כמורשת של חייהם הקודמים.

"במרכז החינוכי הזה היה מנצח. שמו היה אימרה. הוא אירגן את מקהלת הילדים שבה שרנו. החזרות נערכו במבנה הענק של בלוק הרחצה, שהאקוסטיקה בו הייתה מעולה. זה היה בקצה המחנה, פחות ממאה מטר מהקרמטוריום. בין היצירות שעליהן ערכנו חזרות - ההופעה הסופית לא התקיימה מעולם - היה גם קטע שדיבר על אחווה בין בני האדם, על שלום ועל שמחה. הייתי אז כבן עשר וחצי.

"מאז ועד היום אני מנסה להבין מדוע בחר המנצח היהודי הזה לבצע דווקא במקום ההוא את המלים והיצירה שבהן בחר. ילדים תמימים, שאינם מבינים מה הם עושים, עמדו לנוכח הרצח ההמוני הגדול ביותר בתולדות האנושות ושרו מזמור בשבח האחווה האוניברסלית של האנושות כולה. לפעמים אני חושב, שזה היה ביטוי מדהים ומופלא של רוח הערכים האוניברסליים, שיכולים לשרוד על אף המעשים הבלתי אנושיים ביותר שמסוגל האדם לבצע. זו הייתה הפגנת מחאה והתנגדות של הרוח אל מול פשע המוני.

"אבל לעתים יש לי ספקות לגבי הפרשנות הזאת. יכול בהחלט להיות, שהבחירה לבצע את היצירה הזאת הייתה ביטוי של סרקאזם קיצוני, והיתה בכך משום מחווה שטנית כמעט. אולי הדרך היחידה שבה יכולים היו המבוגרים להתמודד עם הרוע המוחלט שאפף אותם הייתה זו: לעוות גם מצדם את הערכים האנושיים בבזו סרקאסטי."

מ.מ.ק

דניאל ק. נולד ב-16 באפריל 1933,

השנה שבה עלה אדולף היטלר לשלטון.

מעט יותר מעשר שנים אחר-כך הגיע

דניאל לאושוויץ. כיום הוא חי בישראל

ומרצה באחד המוסדות להשכלה גבוהה.

להלן קטעים מראיון עמו, שנערך

בירושלים בשנת 1995

אידיאולוגיים של העולם החופשי נערכו שם, בלב התופת. זה היה ניגוד אדיר. השאלה אינה רק כיצד יכולה הרוח האנושית לשרוד בתנאים קיצוניים, אלא גם כיצד ניתן לבטא במצבים כאלה ערכים הומאניים שאין גבול לכוחם.

"אבל ייתכן שאני מדבר בצורה מופשטת מדי. חלק מהסיפור הזה הוא הדרך שבה ניסו הנאצים להוליך את העולם שולל לגבי טיבם האמיתי של אושוויץ ושל מעשי ההשמדה ההמונית של היהודים. בסתיו 1943 הם לקחו כמה אלפי יהודים מגטו 'המיוחסים' טרזיינשטאט, שביקרו בו נציגי הצלב האדום ושהיווה סוג של הסוואה לגבי המתרחש בשואה. הם הביאו לאושוויץ קבוצה של 5,000 יהודים, ואחר-כך עוד 5,000 נוספים, ועוד 5,000 נוספים, שהושארו בחיים כחלק מההכנה של הנאצים לביקור אפשרי של הצלב האדום במקום. אני הייתי בקבוצה הראשונה. הם לא גילו את ראשינו; בגדינו האזרחיים נשארו ברשותנו. זה היה אי בלבו של מחנה השמדה. ביקורו של הצלב האדום לא יצא אל הפועל. הקבוצה של חמשת האלפים הראשונים הושמדה במארס 1944, כדי ליצור מקום לבאים בעקבותיהם. כ-20 שרדו.

"זמן קצר אחרי שהגענו, ביקש אחד ממנהיגי

יש לי סיפור שלא סופר, סיפור מיוחד מאוד, שחושף זווית בלתי שגרתית של אושוויץ", אמר דניאל ק. ולוחץ על כפתור ההפעלה של רשמקול המצוי מאחורי שולחן הכתיבה שלו. הצלילים הנשמעים הם מתוך הסימפוזיה התשיעית של בטהובן, והמלים הן מלות ה"מזמור לחדווה" של שילר.

**הונו ביל זה בר אלוה,
שיר-מזמור לקראת חדווה!
בלבבות שכורי-שלהבת
נתייבב על סף נווה.**

**יד קסמיה מאחדת
את אשר החוק יפריד;
כל בני האדם אחים הם
באשר כנפה תמריא.**

(מתוך "מזמור לחדווה" של פרידריך שילר,
תרגום: א. אשמן)

"הסיפור שברצוני לספר נוגע לתפיסה של האחווה האוניברסלית של המין האנושי. החלק של השירה בסימפוזיה הזאת בוצע בידי מקהלת ילדים יהודים באושוויץ-בירקנאו, כמה מאות מטרים ממכונית ההשמדה - תאי הגזים והמשרפות - ומול הרמפה של מסילת הרכבת, שעליה נערכו הסלקציות. "הזיכרונות שלי מדויקים מאוד, אבל הם בוודאי סלקטיביים. אינני יכול לזכור מעשי אכזריות ספציפיים; אני זוכר את המאסות הגדולות של בני-אדם, שנעו מן הרכבות ונבלעו אט אט במשרפות, יומם וליל. ואת כל פרטי הסלקציות. ואת הלהבות הבורעות יומם וליל. ואולי גם, באופן מפתיע, את המגע הראשון שלי עם תרבות, עם היסטוריה ועם מוסיקה באושוויץ. אלה היו לחלק מנכסי האינטלקטואליים מאז ועד היום - הערכים ההומאניים ששרדו במחנה המיוחד הזה, שאליו הובאתי ביחד עם אלפי יהודים אחרים מטרזיינשטאט.

"זה סיפור על מפגש של ילד עם העולם של אושוויץ, שהוא שונה ממפגש של אדם מבוגר עם אותו מקום. זה אינו הסיפור שלי לבד, אלא סיפורה של קבוצת ילדים ומורים שחיו באי של תרבות וערכים אנושיים בתוככי אושוויץ. ויכוחים ודיונים

החינוך כאהבה -

המשתנה והנצחי בתורתו החינוכית של קורצ'אק

מאת דבנן ברייך

"לא הספקתי להיות עצוב" - ספר לבני הנוער על "ילדי טהראן"

מעטים הם האירועים שהתרחשו בשנות מלחמת העולם השנייה ושגרמו לשמחה כה עזה ביישוב הארצישראלי כבואם לארץ של אלף הילדים היהודים, יתומים ברובם, בפברואר 1943. מסעם של הילדים, שנחשבו בעיני היישוב לקבוצת הניצולים הגדולה ביותר שהגיעה בימי

המלחמה - מטהראן לארץ דרך נמל סואץ - עורר התרגשות גדולה. רבים ניצבו לאורך מסלולה של הרכבת שעשתה את דרכה לעתלית, שם נקלטו "ילדי טהראן" עם הגעתם. למרות שלתהליך קליטתם נלוו מחלוקות פוליטיות, אידיאולוגיות ודתיות, היה הסיפור קרן אור באפילת השואה: אלף ילדים יהודים שניצלו לעומת מיליון וחצי שנרצחו. פרשת "ילדי טהראן" הותירה את רישומה בעיתונות ובספרות התקופה, וכמה ספרים נכתבו בהשראתה. ב-1995 הגיע לארכיון יד ושם אוסף תמונות, חפצים ומסמכים ממחנה טהראן, שבו שהו הילדים ומלוויהם. את האוסף מסר מפקד המחנה ומקים "ארגון ילדי טהראן ומדריכיהם" בארץ, דוד לאור (או לאונברג). החומר, ששפך אור על חייהם של הילדים בימי נדודיהם הקשים, איפשר את פרסומו של ספר חדש שהוציא לאור בית הספר המרכזי להוראת השואה ביד ושם. הספר, "לא הספקתי להיות עצוב", מבוסס על עדותו של אחד מ"ילדי טהראן" - מייקל (אלימלך) קנר. את סיפורו המרתק העלתה על הכתב נעמי מורגנשטרן, שבחרה בסיפורו של קנר כסיפור המייצג את האופייה כולה.

הספר, שהופיע זה עתה, כתוב כיומן אישי ומעוצב כמחברת אופיינית של בית-ספר, עם שוליים אדומים ונייר מצהיב. כל דף ביומן מיוחד לזירת התרחשות אחרת. השפה היא שפתו של נער, למרות שאת עדותו מסר קנר בהיותו כבר סב לארבעה. צדו הימני של כל דף מעוטר במפה, הממחישה את מסלול הנדודים של הילדים, ומלווה ברקע היסטורי ובתצלומים. בסוף הספר מובא סוף דבר של בעל הזיכרונות, הילד שניצל ושזכה להקים בית חדש בארץ. בית הספר המרכזי להוראת השואה מנסה למלא את החלל הקיים בתחום של ספרות השואה לילדים ולבני נוער. "לא הספקתי להיות עצוב" הוא נדבך חשוב במפעל זה.

במסגרת מפעל זה יופיעו כל כתביו של קורצ'אק, מלווים בהערות ובמבואות. שני הכרכים הראשונים בסדרה ראו אור זה עתה. בכרך הראשון שלוש יצירות: "איך לאהוב ילד", "רגעים חינוכיים" ו"זכות הילד לכבוד". תירגמו מפולנית יונת ואלכסנדר סנד. בכתבים אלה משתקפות אהבתו הגדולה לילד, דרישתו להעניק לכל ילד את מלוא הזכויות והכבוד ותביעתו להתחשב בכל ילד לפי ייחודו, כשרונותיו וצרכיו. קורצ'אק תובע להעניק לילד את הזכות למימוש עצמי, להכרעה עצמית על חייו ולחופש הביטוי. הוא תובע מהמבוגרים לחדול מלזלזל בילד, ובמקום זאת לנסות להבין את נפשו ואת עולמו. המיוחד ולנהוג בו במרב הכבוד.

בכרך השני, "פרוזה פיוטית", שש יצירות בתרגום אורי אורלב ודב שטוק (סדן). מרבית היצירות נכתבו לפינותיו המשותפות של "הדוקטור הזקן" ברדיו הפולני בשנים 1925-1926, ואחר-כך מאמצע שנות ה-30 ועד 1939. שיחות הרדיו של קורצ'אק זכו להאזנה רבה ולקהל מעריצים מושבע. ההסתה האנטישמית הארסית שרווחה בפולין

בסוף שנות ה-30 הביאה לניסיונות מתמידים להפסיק את הופעותיו ולאסור את פרסום יצירותיו. שני הכרכים מבטאים את חזונו ההומאניסטי של קורצ'אק, את עקרונות שליחותו החינוכית-חברתית ואת נחישותו להילחם למען הילד. קורצ'אק האמין, שעל הספרות לנסות ולתת ביטוי להוויה החברתית והאנושית ולבעיות האדם, הקטן והגדול. העולם שקורצ'אק ביקש לעצב בעבורנו הוא עולם שלם וחיוני, הומאני והומאניסטי, סובלני ומתקדם יותר. ישמשו איפוא כתביו בני האלמוות תמרור לנו ולדורות הבאים אחרינו, למען יהיה עולמנו עולם נאה יותר, כפי שחפץ המחנך גדול הנפש ושופע האהבה, שרצח בתאי הגז של טרבלינקה יחד עם חניכיו ב-5 באוגוסט 1942.

כרו של הנריק גולדשמידט, הוא יאנוש קורצ'אק, לא רק שלא הועם בחלף השנים, אלא להיפך. קורצ'אק, שהיה רופא, סופר, מחזאי ובעיקר אדם ומחנך מופלא, יצר מהפכה בהתבוננותו של המבוגר על הילד, תבע שינויים מפליגים בדפוסי החינוך ויצר תורה פדאגוגית שוברת מוסכמות, שלפיה הילדות אינה תקופת הכנה לחיים, אלא חלק מהותי של החיים עצמם. מאות הספרים שהופיעו על קורצ'אק ב-50 השנים האחרונות תרמו, ברובם, לחיזוק המיתוס סביב דמותו ונמנעו מגישה ביקורתית. במשך השנים אף נוצרו מוסכמות מוטעות סביב נושאים כמו זיקתו ליהדות, מפעלו החינוכי בבתי היתומים ובמחנות

הקיץ, יסודות במשנתו החינוכית ותוכני יצירתו הספרותית למבוגרים ולילדים. היסודות האוניברסליים בפעילותו החינוכית איפשרו לכל המעוניין לאמץ את קורצ'אק אל חיקו ולהציגו באור התואם את רצונו. בספרות ובקולנוע בפולין, למשל, נוהגים להצניע את

מוצאו היהודי ואת מודעותו היהודית. זכורה בהקשר זה הגרסה הקולנועית של וידה, מלפני שנים אחדות, שייחסה לקורצ'אק נטיות אוניברסליסטיות מופרזות תוך ניכור ליהדותו.

מלומדים, חוקרי ספרות ואנשי חינוך ישראלים פירסמו בעשור האחרון חיבורים רבים, המנסים לשרטט דיוקן נאמן של קורצ'אק על האורות והצללים שבו. ביניהם מצויים יצחק פרליס, עדה פוננסקי-הגרי, פרופ' ישראל גוטמן, פרופ' אדיר כהן, פרופ' שמעון זקס, משה זרטל (זילברטל), ירדנה הדס, יוסף ארנון, מנחם רגב ואחרים. הצמא לדעת עוד על תורתו הוליד מפעל ספרותי חדש, המשותף ליד ושם, לאגודה על שם יאנוש קורצ'אק בישראל, לבית לוחמי הגטאות ולהוצאת הקיבוץ המאוחד.

שווייץ

עשרות אלפי שמות של יהודים שכניסתם לשווייץ נמנעה בתקופת השואה התגלו בעקבות לחץ שהפעילה רשות יז ושם

מאת זאב בן-דוד, שווייץ

בשנה האחרונה התגלה חומר ארכיוני, שחשף אמת שהוסתרה זמן רב בנוגע לתפקיד שמילאה שווייץ בזמן מלחמת העולם השנייה. העדויות שהתגלו העלו לכותרות פרשיות כמו חשבונות הבנק האבודים של היהודים ועוררו סערה בינלאומית חסרת תקדים, שגברה עוד יותר לנוכח מדיניות ההכחשה שנקטה שווייץ. התפיסה המקובלת של שווייץ כגורם דמוקרטי ונייטרלי, מגן המסורת ההומאניטרית, הועמדה בסימן שאלה. הדימוי הנוכחי של שווייץ הפך להיות של מדינה בעלת מוסריות מפקפקת, שהאליטה הפינאנסית, התעשייתית והצבאית שלה שיתפה פעולה, במידה שאינה ידועה עדיין, עם גרמניה הנאצית, מתוך מניעים של הישרדות - אך ייתכן שגם בשל קרבה אידיאולוגית לפאשיזם ולנאציזם.

אנטישמיות מושרשת היטב הכינה את הקרקע למה שמכונה היום, ובצדק, המדיניות האנטישמית של שווייץ בנושא הפליטים. מאז שנות ה-20, היה הקו הרשמי למנוע מיהודים להתיישב בשווייץ. כאשר נוסדה ה-Fremdenpolizei, "משטרת הזרים", היה יעדה העיקרי מניעה של Ueberfremdung, כלומר הסתננות של יהודים, שהיו מה שכונה "אלמנטים זרים למנטאליות השווייצרית". חוק שהועבר ב-1931 ואושר מחדש ב-1939 קבע, כי בשווייץ כבר יושבים זרים רבים; משום כך ננקטה חסכנות בהענקת זכות המקלט. פליטים מדיניים, שמספרם הגיע ל-644, היו היחידים שזכו להיתר כניסה ושהייה. יהודים לא הוכרו בשום מקרה כפליטים מדיניים.

הדרך החוקית היחידה להשגת אשרת כניסה היתה להוכיח כי שווייץ משמשת תחנת מעבר בלבד, ולא יעד סופי. באמצע שנות ה-30 פעלו בשווייץ מחנות לימי החופשה למען ילדים יהודים מגרמניה, שאורגנו בידי ארגונים יהודיים. הילדים זכו שם למנוחה מן הלחצים הגוברים והולכים בגרמניה. ניתנה להם אשרת שהייה לזמן מוגבל, ולא הוענקו ארכות.

ב-1938, בעקבות סיפוח אוסטריה, ניסו אלפי פליטים יהודים להיכנס לשווייץ. לעתים עלה הדבר בידם, הודות לחוסר הריכוזיות - שנמשך עד 1941 - בהליכים החוקיים והפוליטיים. מרבית אלה שניסו

להיכנס למדינה נשלחו כלעומת שבאו. לעתים סייעו להם הלחץ הציבורי, ארגוני הסיוע, פרצות בחוק ותעוזתם ונחישותם של בודדים, כדוגמת קפטן גרונינגר המפורסם, רב-סרן במשטרת שווייץ, שהוצב בנקודת מעבר בגבול עם אוסטריה וסייע ליהודים להיכנס לשווייץ באופן לא חוקי. כעונש, סולק מן המשטרה.

בין הפליטים שהגיעו לשווייץ לפני 1939 היו ילדים שנכללו במשלוחי הילדים המיוחדים שאירגנו ארגוני הסיוע וקבוצות ציוניות. ילדים אלה, בני שלוש עד 12, נשלחו למקום מבטחים בידי הוריהם, שאותם לא שבו לראות במרבית המקרים. משלוחי

1938, מחנה ילדים יהודים גרמנים בשווייץ

הילדים האלה הצילו כמה מאות חיים. חלק מהילדים הובאו לשווייץ כדי לחיות עם קרוביהם, ואחרים נשלחו למשפחות מאמצות. מרביתם לא שבו לפגוש את משפחותיהם המקוריות. מכולם נשללה האפשרות להישאר בשווייץ לאחר המלחמה.

בעקבות כיבוש צרפת, הולנד ובלגיה, הגיעו פליטים יהודים נוספים אל גבולות שווייץ. בתקופה זו כבר פעלה בירוקרטיה ריכוזית מסודרת, שכללה את משטרת הגבולות והצבא. הגבול נסגר סגירה הרמטית, בהתאם להחלטתם של ראש משרד המשפטים והמשטרה, אדוארד פון-שטייגר, והמפקח הכללי של המשטרה, היינריך רוטמונד, שהיו אחראים במידה רבה לניסוחה וליישומה של המדיניות כלפי הפליטים היהודים. הם נהנו מתמיכת הפרלמנט

והממשלה.

ב-26 בספטמבר 1942 התקבלו תקנות חדשות. אנשים חולים, נשים הרות, בני 65 ומעלה, ילדים עד גיל 16, אנשים שיש להם קרובים בשווייץ ומשפחות שיש בהן ילד בן למטה מ-16 (מאוחר יותר צומצמה ההגדרה למשפחות עם ילד עד גיל שש) - כל אלה הורשו מעתה להישאר בשווייץ.

גורל טראגי פגע במשפחתו של שאול פרידלנדר, אז ילד פעוט וכיום היסטוריון במכון הבינלאומי לחקר השואה ביד ושם וחבר בוועדת ההיסטוריונים הרשמית, שמונתה באחרונה לחקור את התנהגותה של שווייץ בתקופת השואה. הוריו של פרידלנדר, שחששו כי הפעוט יסכן אותם בעת חציית הגבול לשווייץ, לא לקחו אותו עמם. הם הסתירו אותו אצל חקלאים צרפתים. משמר הגבול השווייצרי עצר אותם ושלחם בחזרה, אל מותם. בהתאם לתקנות החדשות בשווייץ, היו מתירים להם להישאר אילו היו לוקחים עמם את בנם.

מכל מקום, ב-13 באוגוסט 1943 נקבע בבירור ש"פליטים מסיבות גזעניות, כלומר יהודים, לא ייחשבו לפליטים מדיניים". אלפים נאלצו לשוב על עקבותיהם, בזמן שבו כבר היה לממשלת שווייץ מידע מלא ומדויק על הגורל הצפוי ליהודים.

מעט, יחסית, מאורחי שווייץ סייעו לפליטים היהודים. בין אלה שהושיטו עזרה פעילה היה מורה צעיר ואמיץ מבית-ספר יסודי בעיר באזל, סבסטיאן שטייגר שמו, שב-1943 הגיע לאזור הפירנאים כדי לעבוד במעון

הילדים בשאטו לה-איל, מייסודו של הצלב האדום. שטייגר ועמיתיו השווייצרים והצרפתים דאגו לכמה עשרות ילדים יהודים בני כל הגילים וטיפלו בהם. כוחות המשטרה הצרפתית והגרמנים ערכו כמה פשיטות על לה-איל, למרות היותו תחום שיפוט של הצלב האדום. תוך הפרת ההוראות של הארגון, העבירו שטייגר וחבריו את הילדים הגדולים יותר לידי המחתרת הצרפתית, "המאקי", והבריחו קבוצות של ילדים קטנים יותר לספרד ולשווייץ. במרבית המקרים הוכתר הדבר בהצלחה.

שטייגר משחזר בזיכרונותיו את המקרה של שני הנערים היהודים בני ה-14 מלה-איל, שהצליחו לעבור בדרום צרפת מבלי שהתגלו, הגיעו אל גבול שווייץ וחצו אותו בהצלחה. לאחר מסע של 30 ק"מ,

סיכוי אחרון להצלה?

פעולה עם הארכיון הפדראלי של שווייץ, התגלו יותר מ-30 אלף תיקים בכמה מן הארכיונים. את שמותיהם וגורלם של האנשים המופיעים בתיקים אלה אפשר עתה לשחזר. עם זאת, ההערכות לגבי מספרם הכולל של היהודים שניסו להיכנס לשווייץ ושולחו בחזרה גבוהות הרבה יותר. את שמותיהם אולי לא נדע לעולם.

אל מעבר לגבול הושמדה לאחר המלחמה, כפי שחשדו אנשי יד ושם. רשות יד ושם, בהיותה משוכנעת כי המספרים האמיתיים גדולים בהרבה, עמדה על כך שתיערך בדיקה נרחבת וממושכת יותר, אשר תכלול את כל רשת הארכיונים הרשמיים בקאנטונים ברחבי שווייץ. כתוצאה מן הלחץ שהפעילה יד ושם, ובשיתוף

הבחינו בהם חיילים שווייצרים, שביקשו לשלוחם חזרה לאלתר למרות החוק המתיר כניסת ילדים בני למטה מ-16 המגיעים בגפם. על אף תחינות הנערים, טענו החיילים השווייצרים כי ההנחיות שקיבלו מבין היו להחזיר את כל הפליטים היהודים אל המקום שממנו באו. החיילים לא גילו רחמים והובילו את הנערים בחזרה אל הגבול. השניים זינקו מן המשאית, אך נתפסו וגורשו. הם שבו ללה-איל. אחד מהם נהרג מאוחר יותר כאשר ניסה להימלט לספרד. השני נהרג כשנלחם בשורות ה"מאקי" הצרפתים. בתום המלחמה, נתקל סבסטיאן שטייגר עצמו בקשיים להיכנס לשווייץ, מאחר שנתן את דרכו השווייצרית לאחד הילדים. היות שלא היו בידיו ניירות, הוא נעצר לזמן מה.

ב-12 ביולי 1944 ניתנה הוראה לאפשר לכל היהודים להיכנס לשווייץ. בשלב זה הושמדה כבר מרבית יהדות אירופה, ובנות הברית התקדמו לכיוון גרמניה. כ-28 אלף יהודים מצאו מקלט בשווייץ, ולמרות העובדה שרבים מהם נכלאו במחנות מעצר, היו נתונים לתקנות מחמירות ונמצאו תחת איום מתמיד של גירוש - הם שרדו. עם זאת, שלא כמו לגבי שום קבוצת מהגרים אחרת, הציבה ממשלת שווייץ תנאי להשארת הפליטים היהודים בשטחה: על הקהילה היהודית המקומית הוטל לממן את שהייתם ואת כל העלויות הכרוכות בה. מרבית הפליטים היהודים אולצו לעזוב את המדינה בתום המלחמה, ובעקבות זאת היגרו לישראל, לארצות הברית ולאוסטרליה.

מספרם המדויק של אלה שנשלחו בחזרה משווייץ במהלך המלחמה לא ייוודע לעולם. העדויות שהיו על כך - דו"חות ותיקים על כל פליט ופליט שהגיע אל גבולות שווייץ - הושמדו בידי משרד המשפטים הפדראלי בשנים 1945-1955.

בעת ביקור ביד ושם בשנת 1994 נפגש סגן שר החוץ של שווייץ יאקוב קלנברגר עם יו"ר ההנהלה, אבנר שלו. שלו הביע מחאה רשמית על המדיניות השווייצרית של מניעת גישה מאנשי הארכיון של יד ושם ומחוקרים אל חומר חשוב ביותר, המוחזק בארכיונים הרשמיים של שווייץ. לאחר שובו של סגן שר החוץ לשווייץ, היו הוא ושרת הפנים, רות דרייפוס, אחראים להקמת ועדה פנימית של הארכיון הפדראלי לבדיקת החומר הארכיוני הנוגע למדיניות כלפי הפליטים היהודים ושליחתם אל הנקודה שממנה חצו את הגבול לשווייץ - ומשם אל מותם. ב-1995 התכוון ראשי הארכיון הפדראלי להודיע כי בבדיקה המעמיקה שערכו התגלו שמותיהם של כ-250 יהודים שלא איפשרו להם להיכנס לשווייץ. הם היו מוכנים לציין גם, כי מספר היהודים הכולל שנשלח בחזרה עלה על עשרת אלפים. מנהל הארכיון הפדראלי, כריסטוף גראף, אישר כי כרססת תיקים של המשטרה ועליה שמות היהודים שנשלחו בחזרה

מילדי בית היתומים באוטבוצק:

דוד מודריק - סיפורו של ילד פרטיזן

כל היום המתנתי לשובם, אך הם לא חזרו. חיפשתי אותם, קראתי בשמם, והם לא ענו לי. למחרת התגלו הרוגים. הם נרצחו בידי כנופיית אוקראינים ששוטטה באזור. חששנו שיגלו אותנו, ונמלטנו לתחום הביצות. לכאן נאספו קבוצות פרטיזנים קטנות. הצבא האדום התקדם לעברנו וחשנו בטוחים. באחד הימים הלך דודי לכפר שכן, בטוח וטוב לב. שוטרים אוקראינים זיהו אותו כפרטיזן וירו בו למוות", מספר דוד מודריק בעדותו.

חלק מהפרטיזנים הקדימו וצלחו את הנהר בכיוון מזרח, כדי להקביל את פני הרוסים. הקומץ שנותר, והנער דוד בתוכו, המשיך להתגורר בביצות. הכפריים נעשו ידידותיים יותר, ודוד ביקר אצלם ללא חשש. פטרול גרמני חשד בו ועצר, אבל האיכרים מיהרו להסביר כי מדובר בילד מכפר שכן שנשלח לקנות תפוחי אדמה. דוד שוחרר. באחד הלילות עלתה שארית החבורה על סירות ועברה לגדה השנייה, שאליה הגיע כבר כוח החלוץ של הצבא האדום. פרשת מלחמתו של דוד על חייו הסתיימה בניצחון.

בצלאל עמיקם

ביצות פינסק. נוף בגוני ירוק משתרע למרחקים. אין שעל שאינו מכוסה בצמחייה. אדמה טובענית ומשטחי מים אינסופיים, צמחים סבוכים וצמפים ובעלי-חיים רוחשים סביב. את אזור הביצות חוצה נהר רחב ידיים, שזרמו עז. מימיו הצוננים שוטפים בין צמחי נחל גבוהים, המתקשים להגיע לגדותיו. כאן, במקום נידח זה, מצא קומץ יהודים נרדפים מסתור. ביניהם היה הנער דוד מודריק. דוד נולד בעיירה דומברוביצה, ליד רובנו שבחבל ווהלין. משנת 1941 שלטו הגרמנים באזור. ב-1942 הגיע כוח גרמני לעיירה. הגברים היהודים רוכזו בכיכר השוק ונלקחו למקום שממנו אין דרך חזרה. אביו של דוד הצליח לחמוק, ותמורת שוחד של זהב וסחורות סייע לו איכרים להסתתר בשדות. האקציות חזרו על עצמן עד לחיסולם הסופי של בני הקהילה: שארית היהודים, ביניהם נשים וילדים, הובלו לעיירה סארני ונורו שם בדם קר.

הוריו של דוד וילדיהם חברו לפרטיזנים בערות. הם נדדו ללא הרף, חוששים לשהות במקום אחד פן יזוהו וייתפסו. באחד המסעות נתקלה הקבוצה ברועה עם עדור. האם אפשר להניח לרועה להמשיך חופשי בדרכו, או שצריך להורגו מחשש שילשין לגרמנים? הוויכוח הוכרע לכיוון הרחמים, והרועה שוחרר.

מארב שהטמינו הפרטיזנים ליחידת חומסים גרמנים, שבאה לבנות באיומים מתושבי אחד הכפרים האוקראינים "קונטינגנט", כלומר ראשי בקר, תבואות וירקות - הוכתר בהצלחה. הגרמנים נורו, והפרות חולקו לכפריים. הנשק שבידי הפרטיזנים נלקח, כמובן, מחיילים גרמנים שהותקפו.

פרשת הרועה נשנתה, כשבאחד היערות נקרה בדרכם שומר היער, שהבין מיד במי מדובר. הם החליטו להשאירו בחיים, ובתמורה היה השומר למודיע נאמן. המידע שמסר הציל את הפרטיזנים מפשיטות שתיכננו הגרמנים במטרה לחסלם. "באביב 1943 יצאו אבי ואמי ללקט פירות יער."

כנס: התגובות בגרמניה למדיניות האנטי-יהודית, 1941-1933

"אנשים צעירים הוזמנו להציג את המחקרים שלהם. אפשר לקרוא לזה חילופי משמרות", ציין ד"ר דוד בנקיר, מארגן הכנס הבינלאומי מטעם המכון לחקר השואה ביד ושם, בשיתוף מכון ליאור בק.

הכנס, "תגובות החברה הגרמנית למדיניות האנטי-יהודית של הנאצים, 1933-1941", התקיים בין 10 ל-13 בפברואר.

לדברי בנקיר, הניתוחים שהוצגו בידי אנשי "המשמרת הצעירה" משקפים שינוי בתחום של חקר השואה. עם המרצים הבולטים נמנו, בין השאר, היידי גרסטנברגר מאוניברסיטת ברמן, גרמניה; ג'ון א.ס. גרנוויל מאוניברסיטת ברמינגהם, אנגליה; קונראד קווייט מאוניברסיטת מקווארי, אוסטרליה; ריצ'ארד ברייטמן מאוניברסיטת אמריקן, ויהודה באואר, ראש מכון המחקר של יד ושם.

בהתייחסו לערך הטמון בהצגת ניתוחים מפורטים של היבטים ייחודיים של השואה, הסביר דוד בנקיר: "המידע הכללי היה בידינו כבר לפני כ-20 שנה. אין שום טעם לארגן כנס שבו חוזרים אל ההכללות הגורפות שנעשו אז. יש לנו כיום אפשרות להיעזר במחקרים על סאקסוניה תחתית, או על האמברג, ויש לנו אנשים שיכולים לתת תשובות בדבר התנהגותם של משרד האוצר, ארגוני הרווחה, תנועת ההתנגדות וכן הלאה. המחקרים הללו חשובים, מפני שכל שמחקר ספציפי הוא מפורט יותר, כך הוא יכול לתת לנו תשובות טובות יותר ולסייע לנו לגבש שאלות טובות יותר".

ג'רמי שווימר

עיתונות המחתרת היהודית בווארשה

כרך ששי: מארס 1942 - יולי 1944.

עורך: ישראל שחם.

יד ושם, ירושלים תשנ"ז, 630 עמ'

הוצאת יד ושם

השלימה השנה את הכרך הששי והאחרון של הקובץ השלם של עיתונות המחתרת היהודית, שראתה אור בגטו וארשה. מדובר בעיתונות המחתרת שהופיעה מאז הקמת הגטו בשנת 1940 ועד תחילת שנת 1943, ערב המרד בגטו והשמדתם של כ-400 אלף תושביו בידי הנאצים. שני גיליונות נוספים ראו אור מחוץ לגטו. מעיתונות זו, שהיא אחד הגילויים העיקריים של תנועת ההתנגדות בגטו, שרדו יותר מ-250 גיליונות, המונים כ-3,000 עמודים.

הכנסת העבירה תיקון לחוק יום הזיכרון לשואה ולגבורה

ב-12 במארס 1997 חוקקה הכנסת תיקון קבוע ל"חוק יום הזיכרון לשואה ולגבורה". בתיקון נקבע, כי בכל שנה שבה "חל כ"ז בניסן בראשון בשבוע, יקוים יום הזיכרון בכ"ח בניסן של אותה שנה", כלומר ביום שני בשבוע.

כידוע, בשנת 1951 החליטה הכנסת שיום כ"ז בניסן יוכרז כ"יום הזיכרון לשואה ולמרד הגטאות". תאריך זה חל בין יום פרוץ מרד גטו וארשה (א' פסח) לבין יום הזיכרון לחללי מערכות ישראל (ד' באייר) ובימי האבל של ספירת העומר.

ב-1959 התקבל בכנסת "חוק יום הזיכרון לשואה ולגבורה". בתיקון לחוק מ-1961 נקבע כי "חל כ"ז בניסן בשני בשבוע, יקוים יום הזיכרון בכ"ז בניסן של אותה שנה, כאשר תחילתו של יום הזיכרון היא משקיעת החמה אור ליום כ"ז בניסן או כ"ו בניסן, הכל לפי העניין, וסיומו עם צאת הכוכבים למחרתו".

יום הזיכרון לשואה ולגבורה, המתקיים כאמור על-פי החוק בכ"ז בניסן, השתרש בקרב הציבור ואומץ בידי חלקים רחבים של העם היהודי. ב-1978 קבעה הכנסת בתיקון לחוק, כי ביום זה "לא יקוימו עינוגים ציבוריים ובערב יום הזיכרון יהיו גם בתי הקפה סגורים".

כאמור בחוק, מתחיל יום הזיכרון עם שקיעת החמה. ואכן, מדי שנה נפתחים אירועי יום הזיכרון בעצרת הפתיחה הממלכתית ביד ושם, במעמד נשיא המדינה, ראש הממשלה, חברי הממשלה, חברי הכנסת, יו"ר הכנסת, הרבנים הראשיים, נשיא בית המשפט העליון ואלפי ניצולים ובני משפחותיהם, המגיעים ליד ושם מכל רחבי הארץ.

מאחר שהשנה חל כ"ז בניסן ביום ראשון בשבוע, ומשמעות הדבר היא קיום עצרת הפתיחה במוצאי שבת, העלתה הנהלת יד ושם בפני ועדת השרים לסמלים ולטקסים את הבקשה לדחות השנה את מועד יום הזיכרון ביממה, בהתאם לעיקרון שכבר נקבע בחוק מ-1961 בדבר הקדמת יום הזיכרון. זאת, כדי לערוך את עצרת הפתיחה באורח ממלכתי ומכובד ולאפשר לאלפי הניצולים ולבני משפחותיהם להגיע לעצרת במועד.

ועדת השרים, בראשותו של שר התיירות, משה קצב, נעתרה לבקשה, שאושרה בידי הממשלה והועברה לטיפול הכנסת, במטרה להגישה כהוראת שעה לשנה זו.

ביוזמתם של יו"ר הנהלת יד ושם, אבנר שלו, וחבר הכנסת שבח וייס החליט יו"ר ועדת החינוך והתרבות של הכנסת, ח"כ עמנואל זיסמן, להגיש לכנסת בשם הוועדה הצעה לתיקון החוק כהוראת קבע ולא כהוראת שעה בלבד, שכן המצב שבו חל יום הזיכרון ביום ראשון בשבוע יישנה בעתיד. הצעה התקבלה בכנסת.

חומר עיתונאי, היסטורי וסוציולוגי רב ערך זה השתמר בארכיון המחתרת "עונג שבת" בווארשה. "עונג שבת", מוסד אקדמי-מדעי יחיד במינו בגטו, תיעד את מהלך החיים במקום ושימש גם כמקור וכאמצעי להפצת מידע, שמצא את דרכו בצינורות שונים אל דעת הקהל בפולין ובעולם וגייס את הציבור היהודי למאבק פעיל ולמרד.

עיתונות המחתרת התגייסה למאבק ההישרדות ולמלחמה בנאצים לא רק בעידוד שנתנה למרי פעיל. תרומתה התבטאה גם בתיאור ההיבטים השונים של חיי הציבור היהודי בגדול שבגטאות פולין ובמתן בימה למגוון הדעות וההשקפות שרווחו בו. עיתונות המחתרת ניסתה ליצור המשך לחיים הנורמליים, ככל שהיה הדבר אפשרי בעולמה של הקהילה המעונה שנכלאה מאחורי החומות.

באמצעות מקשרי המחתרת ושליחי תנועות הנוער הביאה עיתונות זו מידע מעודכן על גורל היהודים בערי השדה ועל המחנות לעבודת כפייה ומחנות ההשמדה. היא אשר הפיצה את האמת על חלמנו, בלז'ץ, טרבלינקה ומחנות השמדה אחרים, והיא שהבהירה לציבור היהודי מה מסתתר מאחורי מונחים תמימים כביכול כמו "יישוב מחדש", "רישום", "יציאה לעבודה במזרח" וכיו"ב.

עם השלמת התרגום והעריכה של הקובץ המלא והוצאתו לאור, עומד לרשות החוקר, הסטודנט והמעין שפע של חומר אותנטי מגוון, האצור בששת הכרכים של "עיתונות המחתרת" והמשקף את חיי גטו וארשה ואת שלבי השמדת המדיניות של "הפתרון

הסופי" בגטאות ובערי השדה של פולין הכבושה. הכרכים כוללים הערות שוליים והבהרות לטקסטים.

"לחזור ולחיות" - תוכנית מולטימדיה

תוכנית הלימודים

במולטימדיה, "לחזור לחיות", שהופקה בבית הספר המרכזי להוראת השואה ביד ושם, הושלמה הן בגרסה העברית והן בגרסה האנגלית. התוכנית החדשנית עוסקת במציאות הקשה שבה נתקלו ניצולי השואה בתום המלחמה, לאחר שחרורם מהמחנות.

תוכנית המולטימדיה משלבת סרטים מקוריים

המתעדים את התקופה, קטעי עדויות מוקלטות של ניצולים וחומר מצולם רב, והיא מספקת למשתמש אתגר ועניין מתמידים. התוכנית בנויה על-פי רצף סיפורי, שהמשתמש יכול להתערב בו ולהשפיע על כיווני התפתחותו.

יד ושם ירושלים

גיליון 5, אביב תשנ"ז, אפריל 1997

Yad Vashem יד ושם

רשות הזיכרון לשואה ולגבורה

יו"ר המועצה

הבינלאומית: ד"ר יוסף בורג

יו"ר ההנהלה: אבנר שלו

סגן יו"ר ההנהלה: יוחנן בין

מזכיר כללי: ישי עמרמי

ראש המכון

הבינלאומי לחקר

השואה:

פרופ' יהודה באואר

המדען הראשי: פרופ' ישראל גוטמן

חברי הנהלת

יד ושם:

לינדה אולמרט, ד"ר אבי בקר,
ד"ר יואל ברום, פרופ' ישראל
גוטמן, סטפן גרייק, אברהם
דובדבני, אילי זבורובסקי,
שלמה להט, ראול ספורטה,
דב פודר, יוסי פלד, נח פלוג,
חיים קוברסקי, חיים קליין,
ד"ר נילי קרן, שטאי שמעוני,
ד"ר שמעון שושני, שרה
שטרן-קטן

מערכת כתב העת:

עורכת ראשית: איריס רוזנברג

עורכת בפועל

וכתבת ראשית: מיכל מוריס קמיל

רכזת המערכת: דורית ראובן

יועץ: ישראל כהן

עורכת לשונית: גליה עברון

סיוע:

אלכס אברהם
עדי אריאל
רחל ברכאי
ד"ר יעקב לזוביץ
יהודית ענבר
שמחה צאלח
אפרים קיי
ד"ר שמואל קרובסקי
ד"ר רוברט רוזט
מוטי שלם

צילום:

ישראל הדרי
יצחק הררי
ששון טירם - תו-אור
פול מלינג
צבי רייטר

הפקה: אריאלה שני

עיצוב: מינה פורטנוב-משען

הדפסה: דפוס ע.ר. בע"מ

ISSN 0793-6974

כתובת המערכת:

כתב העת יד ושם, ירושלים
ת.ד. 3477 ירושלים 91034
טלפון: 02-6751666, פקס: 02-6411849

גלילידי יד ושם

■ **אילי זבורובסקי**, יו"ר **אגודת הידידים האמריקאית**, קיים באחרונה ביקור קצר ביד ושם כדי להגיש באופן אישי את המענק הראשון לפרויקט המרכזי של **האגודה**, שבראשו עומד **ג'וזף וילף** - הקמתו של מוזיאון יד ושם החדש. מענק זה, ראשון מבין רבים, כולל את התרומות שגייס **סאם סקורה** לצורך הקמתו של מרכז למידה ממוחשב, שיהווה חלק ממבנה המוזיאון שייבנה. ביצוע הפרויקט יחל עם השלמת התוכניות והמודל בידי האדריכל, שייבחר בקרוב. עם בחירתו, ייכנס הפרויקט לשלב הבא.

□ באירוע המצליח שקיימה **האגודה האמריקאית** בישראל לכבודם של **ד"ר מירי ושלדון אדלסון** לקחו חלק אישים וידידים רבים של יד ושם מישראל ומארצות הברית. ביניהם היו **ג'וזף וילף**, סגן יו"ר **האגודה** וראש הוועדה להקמת המוזיאון. האירוע, שהתקיים ביוזמתו ובתמיכתו של **אייב שפיגל**, אורגן בידי **ריטה שפיגל** וזכה לשבחים רבים. באירוע הובעה הערכה ל**ד"ר מירי ושלדון אדלסון** על המענק המהותי לפרויקט המרכזי של תוכנית האב "יד ושם 2001". המענק, שהובטח באירוע האמריקאי שהתקיים בלוס-אנג'לס באוגוסט, ניתן לזכר משפחתה של **ד"ר מירי אדלסון**, שנפטרה בשואה.

□ חדשות נוספות מן **האגודה האמריקאית**: חודשה תמיכתה השנתית של **האגודה** ביד ושם. המענקים החודשיים שיינתנו יוקדשו לפעילויות חינוכיות, לפעילות בבקעת הקהילות ולמחקר ביד ושם במשך השנה כולה.

□ רשות יד ושם מקדמת בברכה את המנהל הארצי החדש של **האגודה האמריקאית**, **ד"ר אלכס גרובמן**, שמרצו וכוחותיו הרבים יוקדשו להרחבת פעילותה של **האגודה** ולייסוד סניפים נוספים ברחבי ארצות הברית.

■ ידיעות מן **האגודה הישראלית** מציגות את סיוען של **משפחות פסיק ושטריק**, שהושג בעזרתו של **שמחה פרט**. המענק נועד לייסוד מרכז הניהול של בקעת הקהילות ביד ושם, לזכר בני שתי המשפחות שנספו בשואה.

□ **יורם ברגר** העניק באחרונה תרומה להפקת סרט וידאו בידי בית הספר הבינלאומי להוראת השואה ביד ושם. הסרט יעסוק בשיטות להוראת השואה לילדים. המענק ניתן לזכר **משפחת ברגר** שנפטרה בשואה.

■ **סוניה באדלר מונצואלה** ביקרה ביד ושם בסוף חודש מארס. הביקור נערך ביוזמתו של **הילו אוסטפלד**, ידיד ותיק ותומך נדיב של יד ושם. בפגישה המרגשת שהתקיימה במהלך הביקור, בהשתתפות **הילו וקלרה אוסטפלד**, **שלמה להט**, יו"ר קרן יד ושם; **אבנר שלו**, יו"ר ההנהלה; ו**שמחה צאלח**, מנהלת הקרן, הגישה האורחת מענק נדיב המיועד לספרייה ולמרכזייה הפדאגוגית שיפעלו בבית הספר המרכזי להוראת השואה, המצוי בתהליך בנייה.

□ **אגודת הידידים בוונצואלה**, בראשות **דוד ישראל**, קיימה אירוע חגיגי לכבודם של **קלרה ואלכסנדר סטראנסקי**, שסייעו בתרגומם לספרדית ולהוצאתו לאור של הספר "השואה בתיעוד". במהלך הערב נשמעו דברי תודה והערכה למאמציה ולעבודתה הרבה של מנהלת **האגודה**, **פרלה חזן**.

■ חדשות מן **האגודה הפנמית** מספרות, בין השאר, על תמיכתו של **סאם קרזונסקי** בתרגומו ובהוצאתו לאור של הספר "רציתי לעוף כמו פרפר", לזכר אחותו **שרה** שנפטרה בשואה.

■ **אגודת הידידים בבריטניה**, בראשות **בן הלפגוט**, השיגה תוצאות מרשימות בפעילותה, אשתקד. האגודה החלה בפעילותה לשנה זו, במטרה לסייע לפרויקט מרכזי בתחום החינוך ביד ושם.

■ דיווחים מן **האגודה הצרפתית** מציגים את תמיכתו של **הוגו רמיצ'יאנו** בפיתוח תוכניות לימודים, לזכר בני משפחתה של **ואלרי רמיצ'יאנו** מרומניה, שנספו בשואה.

■ צעדים ננקטים כיום לייסודה של **אגודת יידידים גרמנית**, שבסיסה יהיה בפרנקפורט. היוזמה לכך באה מצדו של **הנרי פקטור**, אשר פנה לאישי ציבור רבים בבקשה שיצטרפו ליוזמה והיו פעילים באגודה.

■ ידיעות מן **האגודה ההולנדית** מספרות על מענק של **סימון מאירשבאם**, שיושקע בהתקנת מערכת מיוזג אוויר בספרייה.

■ 20 מחברי **ארגון הנורבגים הנוצרים למען ישראל** ביקרו באחרונה ביד ושם, בתיאום עם **האגודה הנורבגית** בראשות **הרמן קאהן**. בעבר, סייע ארגון זה בהעסקת עולים חדשים מברית המועצות לשעבר ביד ושם. במהלך הביקור האחרון התקיימה פגישה מרגשת בין אנשי הארגון ובין אותם עולים. אנשי הארגון הביעו את מחויבותם להמשיך ולתמוך בפרויקט חשוב זה וגילו עניין בפרויקטים נוספים המשלבים עולים חדשים, כגון לימודי העשרה על השואה למורים עולים ביד ושם.

פרסומים חדשים

גדעון גרייך

**אורי אורלב, משחק החול.
כתר הוצאה לאור, ירושלים
תשנ"ז, 50 עמ'.**

בספר זה פורש סופר הילדים הנודע את סיפור קורותיו בימי השואה ואחרי עלייתו לארץ. האוטוביוגרפיה של אורלב מוגשת בשפתו של ילד ולמען ילדים. למרות העיסוק בשואה, הספר אינו מדכא או מרתיע וילדים יכולים לקרוא בלא קושי. אולי זו הנוסחה להצלחתו של אורלב, שחיבר כבר יותר מ-20 ספרים שתורגמו לשפות רבות: בעיני ילד, לעולם יש ממדים, צבע וקצב שונים מאשר בעינינו, המבוגרים, ודמיונו של ילד ממשיך לפעול גם בתקופות קודרות וטראומות. גיבור הסיפור, הנאלץ לנטוש את בית הוריו, לשהות בגטו וארשה ולהסתתר במחבוא, מוצא גם במחשכי המרתף פנאי לחלומות ולמשחקים. זה מקור שמו של הספר: "כשהייתי ילד", משחזר המספר, "שיחקתי משחק נבואה שנקרא 'כמה ילדים ייוולדו לך'; את המשחק שיחקנו... בארגו החול. הילד המנבא אסף חופן חול, זרק אותו באוויר ואמר: 'ככה יהיו לך ילדים'..."

נחמה טק, משפחת אנשי היער, יחידת הפרטיזנים של ביילסקי. תירגמה: אופירה רהט. יד ושם, ירושלים תשנ"ז, 298 עמ'.

להיסטוריה של השואה נכנס טוביה ביילסקי כמפקדו של "מחנה משפחות" ביערות נלובוקי שבביילורוסיה המערבית, מחנה שבוכות ניצלו 1,200 נפשות לפחות. שלא כמו בגדודי פרטיזנים רגילים, ששיטתם העיקרית היתה לחימה באויב הגרמני, היתה מטרתו העיקרית של "מחנה המשפחות" הצלת אנשיו. נחמה טק חקרה את תולדותיו, מבנהו, הרכבו ופעולתו של "מחנה המשפחות" של ביילסקי, והיא מתארת אותו מכל צדדיו בפירוט רב, מתוך יכולת התבוננות מעמיקה ובלא כחל ושרק. הצדדים הבעייתיים והמורכבים של החיים ביער זוכים לתיאור צבעוני ואמין, המגלה כי חיי הפרטיזנים היהודים ובני משפחותיהם היו אנושיים ושבירים לצד ההרואיות שכבר היתה לאגדה. מנהיגותו של ביילסקי, חבר עוזריו וקומץ מתנגדיו, הסדרים החברתיים במחנה, הפעילות להשגת נשק ומזון, מעמד הנשים, מאמצי ההתחמקות מהגרמנים - כל אלה נסקרים בפרוטרוט, המעניק לספר איכות היסטוריוגרפית וספרותית ראויה לציון.

תערוכה מיצירות דוד אולר

ב-30 באפריל, לקראת יום הזיכרון לשואה ולגבורה, נפתחה במוזיאון לאמנות של יד ושם תערוכה המוקדשת לדוד אולר, הצייר היחיד בעולם שחדר לקרמטוריום של אושוויץ-בירקנאו ויצא ממנו - עם כוח ועם שאיפה למסור עדות בציור לדורות הבאים. הציורים בתערוכה משחזרים אירועים יומיומיים במקום שמטרתו היתה רצח שיטתי. במקצועו היה אולר תפאורן, מעצב תלבושות וגרפיקאי בתעשיית הקולנוע. הוא נתפס בצרפת בשנת 1943 ונשלח למחנה המעבר בדראנסי לאושוויץ. בידו קועקע, עם הכניסה למחנה, המספר 106144. בתחילה כרה קברים בבונקר 2, אך עד מהרה צורף לקומנדו המיוחד של היהודים, הזונדרקומנדו של משרפה 3. עם זאת, עיסוקו העיקרי היה כתיבת מכתבים בשם אנשי האס.אס למשפחותיהם בכתב נאה, מעוטרים בפרחים. כן שימש כמתרגם, מאחר

ששלט בשפות רבות: פולנית, רוסית, יידיש, צרפתית, אנגלית וגרמנית.

אולר ידע היטב, שכעד ראייה לתהליך ההשמדה ייחרץ גורלו למוות כשאר חבריו עובדי המשרפות, ואולם חרושת המוות פסחה עליו. הוא ניצל, אך מעולם לא השתחרר מהמראות הקשים שלהם היה עד. ב-1985 נפטר.

התערוכה מציגה מבחר מעבודותיו, המתארות את יצירתו לפני השואה ולאחריה כאמן וכגרפיקאי. לצד עבודות אלה מובא תיעוד בציור של שלבי ההכחדה וחרושת המוות, נושא שבו עסק כל השנים. התערוכה מתקיימת ביוזמתו של סרז' קלארספלד. אוצרת התערוכה: בלה שומר-זייצ'יק.

אירועי מאי-יולי

8 במאי. הטקס הממלכתי לציון יום הניצחון על גרמניה הנאצית - בהשתתפות אלפי לוחמים לשעבר, נציגי צה"ל ונציגי המדינות שלחמו במסגרת בעלות הברית.

26 במאי. רסיטל לכבוד הפסנתרנית אדית קראוס, עם הפסנתרן קונראד ריכטר. תוכנית הרסיטל זהה לזו שניגנה אדית קראוס בגטו טרוזינשטאט: אולמן, סונטה מס' 6; בראהמס, סונטה מס' 3; שומאן, "קרייזלריאנה".

28 במאי. טקס הענקת פרס יובילר לתלמידי תיכון על עבודותיהם בנושא השואה. הפרס יוענק בנוכחות גבי לובה יובילר, מר יוחנן בייך, סגן יו"ר הנהלת יד ושם, מר מוטי שלם, מנהל בית הספר המרכזי להוראת השואה, וגבי תרצה לב ציון, מנהלת מרכז יובילר.

9 ביוני. המלחין והזמר אדריאן סנל יופיע בבקעת הקהילות בתוכניתו "שיר של גלות".

1 ביולי. פתיחת תערוכת "לובומל" בבקעת הקהילות. במסגרת אירוע הפתיחה יתקיים קונצרט.

20 ביולי. ערב חזנות בבקעת הקהילות: חזנים צעירים יבצעו שירים מסורתיים מקהילות ישראל.

30 ביולי. הזמרת והשחקנית הנורבגית בנטה קאהן תופיע בתוכניתה "קולות מטרזיינשטאט".

למידע נוסף: מח' הסברה והנצחה

02-6751614/5, פקס 02-6433511.

אירועי יום הזיכרון

אירועי פתיחת יום הזיכרון לשואה ולגבורה - יום א', כ"ז בניסן תשנ"ז, 4 במאי 1997

20:00 - עצרת הפתיחה הממלכתית לציון יום הזיכרון לשואה ולגבורה. בטקס יישאו דברים נשיא המדינה וראש הממשלה.
22:00 - דיון על "השתקפות השואה ביצירה העברית בת-זמננו".

יום הזיכרון לשואה ולגבורה - יום ב', כ"ח בניסן תשנ"ז, 5 במאי 1997

10:00 צפירת דומייה.
10:02 טקס הנחת הזרים בהשתתפות נשיא המדינה, ראש הממשלה, יו"ר הכנסת, אישי ציבור, ארגוני הניצולים, תלמידים ומשלחות מרחבי הארץ.

10:30-13:00 "לכל איש יש שם" - מעמד הקראת שמות של קורבנות השואה על-ידי הציבור הרחב.

13:00 טקס אזכרה מרכזי באוהל יזכור.

10:30-16:00 הקרנת סרטים על נושא השואה באודיטוריום.

17:30 - עצרת בני נוער בהשתתפות אלפי בני נוער מישראל.